

BİR MODERNLEŞME PROJESİ OLARAK TÜRKİYE'DE CUMHURİYET

Hüseyin TOSUN*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, yaklaşık altı yüz yıl üç kıta üzerinde egemen olmuş Osmanlı Devletinin tarih sahnesinden geriye çekilmesi sonucunda kuruldu. Bu gelişme ile birlikte Türk toplumu yeni bir yönetim olarak Cumhuriyet ile tanıştı. Türkiye'de Cumhuriyet yeni devlet, ulus ve bireyin doğmasını sağlayan bir modernleşme/uygarlaşma projesi olarak tasarlandı. Cumhuriyetle getirilen bu yeni yapılanma içinde bir süreklilik sağlanarak bugüne gelindi. Bugün İşleyen hukuk sistemi, kurumları ve idealleri çağdaş uygarlığın işleyişine uyum sağlamış bir Türkiye mevcut hale gelmiş bulunmakta. Ancak bu duruma bakıp da her şey yolunda rahatlığında kalmamak gerekli. Cumhuriyeti çağın yükselen değerleriyle donatmak için ilgili her kesim üzerine düşüni yapmalı. Bu yapılırken de mutlaka geriye dönüp bakılmalı. Bu amaçla yapılmış olan çalışmada; Cumhuriyet ve Demokrasi kavramları, bunların birbirleriyle ilişkileri, Türkiye'de Cumhuriyet Yönetimine geçişin aşamaları, Cumhuriyetin temel dayanakları ve bunların çağdaş değerler ölçüsünde yorumu ve küreselleşen dünyada Cumhuriyetin varlığını sürdürmesi açısından yeni stratejik plânlama, düzenleme ve öngörüler geliştirilmeye çalışılmıştır.

---

* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

A. Cumhuriyet ve Demokrasi

Latince *res publica*'nın karşılığı olan cumhuriyet, insanların aile hayatının dışında kalan ve halkın ortak işleriyle ilgili bulunan "kamusal alanı" tanımlamak için kullanılmakta idi. Terim aynı zamanda kamu hayatının kurumsal yapıları veya kurumsal olarak örgütlenmiş kamu alanı anlamında da kullanılmakta idi. Bu anlam, Roma'da cumhuriyet döneminden başlayarak imparatorluk dönemi, Orta Çağ ve Modern Çağın ilk dönemleri boyunca ve 18.yüzyıla kadarki siyaset teorilerinde korunmaya devam etti.¹

Türkçe'ye ise Arapça *cumhur* kelimesinin karşılığı olarak yerleşti. *Cumhur*, halk, topluluk, kamu, halka ait olan şey anlamına gelmektedir. Günümüz Türkçesinde ise monarşik olmayan devlet biçimi² ya da yönetim düzenini tanımlamak için kullanılmaktadır. Daha açık bir ifade ile halkın egemen olduğu bir yönetim düzeninin hukuksal yapısı ve çerçevesidir.³

Tarihsel olarak Cumhuriyet olgusu; iktidarın toplum içindeki tek bir ögenin elinde toplanmasının önüne geçmek ve farklı çıkarları dengelemek amacıyla doğmuş ve gelişmiştir. Çoğunluk, azınlık ve tek kişiye dayalı yönetiminin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir düşüncenin ürünüdür.⁴ Bu anlayışın tarihi geçmişini Eski Roma dönemine kadar götürmek mümkündür. O dönemde demokrasi, aristokrasi ve monarşi gibi geleneksel siyasal toplum biçimlerinin prensliklere dönüşmesi üzerine Cumhuriyet, Cumhuriyetçi düşünürlerce kamusal alanı doğru biçimde örgütlenmesinin ve kamu yararının güvenliğinin en iyi yolu olarak tanıtıldı. Bunun en ideali ise Roma Cumhuriyeti idi. Çünkü Roma Cumhuriyeti'nde kamu alanının örgütlenmesinde tayin edici güç halka dayanmakta idi. Bu anlayış, Cumhuriyetle ilgili modern anlayışların da temelini oluşturdu.⁵

1 Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.s.344.

2 Toktamış Ataç, *Yasamın Cumhuriyet*, Bilgi Üniversitesi Yayını, Ankara 2003.s.74.

3 Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1981.s.8.Ayrıca *Cumhur, Cumhuri*, Cumhuriyet kavramları için bkz bkz.Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, Dersaadet, İkdam mat., 1317, s.482; Hüseyin Kâzım, *Büyük Türk Lügati*, Devlet Mat., İst., 1928;*Türk Hukuk Lügati*, Ank. 1944, s.56;M. Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İst. 1959,s.138;Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank. 1984, s.177; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, I, Ank. 1988, s.263;*Meydan Larrousse*, c.3, s.95

4 Oktay Uygun, *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003.s.120.

5 Erdoğan, a.g.e., s.345.

Roma'dan sonra gelişen tarihî süreçte İngiliz Siyasal Sistemi, eski Cumhuriyet düşüncesini en iyi temsil eden model oldu. Bireyin, azınlığın ve çoğunluğun iradesini temsil eden Kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası, eski anlamıyla tipik Cumhuriyet kurumları olarak nitelendirilebilir. Ancak günümüzde Cumhuriyet kavramı monarşiyi bünyesinde bulunduran sistemler için kullanılmamaktadır. Örneğin bugün kıta Avrupası'nda yer alan Belçika, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Norveç gibi devletler anayasal monarşi ya da meşrutî monarşi olarak adlandırılmaktadır. Oysa modern Cumhuriyetler eski Roma'dan farklı olarak, monarşiyi yıkarak yerine kurulmuş, demokratikleşme sürecine paralel olarak aristokratik kurumları da kaldırmış rejimlerdir.⁶ Bugün gelinen durum itibariyle Cumhuriyet rejimi insanların eşitliğine dayanır. Sınıfsız, imtiyazsız bir toplumu içerir.

Demokrasi ise, halkın yönetimi yani önemli sorunların ne olduğuna ve bunlar hakkında ne yapılacağına dayanan ve her vatandaşın katılma hakkı anlamına gelen Yunanca "demokratia" sözcüğünün günümüzde almış olduğu biçimdir.⁷ Biraz daha açmak gerekirse demokrasi, bir toplumda insanların kendilerini ilgilendiren ya da ilgilendirebilecek olan konulardaki kararların oluşum sürecine katılmaktır.⁸

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları her zaman birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak illa bu iki kavramı ayrı olarak tanımlamak gerekirse Cumhuriyeti daha çok bir yönetim biçimi, demokrasiyi de yönetimin oluşum ve işleyiş kurallarını niteleyen bir olgu olarak nitelendirmek mümkündür. Cumhuriyet devletin yönetim şekli, demokrasi ise o devletin rejimidir. Cumhuriyet toplumun kim tarafından yönetileceği sorusuna cevap arar. Demokrasi ise toplumun nasıl yönetileceği konusunda cevap verir.⁹

Demokrasi Cumhuriyet anlayışının derinlik kazanması ve tabana inerek yerleşmesidir. Özde hem Cumhuriyet hem de demokrasi halkın yöne-

6 Uygun, a.g.e., s.120.

7 Çeçen, a.g.e., s.37; Ayrıca bkz. Maurice Cranston, Siyasal Sözlük, Milliyet yay., İstanbul 1970.s.23.

8 Ateş, a.g.e., s. 32.

9 Nurullah Aydın, Yeni Yüzyıl için Ulusal Stratejiler, Her Şey Türkiye İçin, Atlas Kitabevi, Ankara 2003. s.51.

timi olmak fikrine dayanır. Her ikisinde ortak hedefe yönelik ve birbiriyle çakışan ve birbirini bütünleyen kurumlardır.¹⁰ Cumhuriyetin özü demokrasi olduğu takdirde ve rejim açısından halk egemenliğine en uygun ortam oluşmuş olur. Cumhuriyet ile demokrasinin beraberce bulunması yani demokratik Cumhuriyet çağımızın en ileri rejimi olarak gösterilebilir.

Her Cumhuriyetin mutlaka demokrasi olması beklenemeyeceği gibi her demokrasinin de Cumhuriyet olması istenemez. O halde bir devletin adının Cumhuriyet olması ve başında da veraset yoluyla iktidara gelmiş bir devlet başkanın bulunması, o devletin kendiliğinden bir yönetim sistemine sahip olduğunu göstermez. Dolayısıyla başında bir hükümdarın bulunduğu bir yönetim demokratik olabileceği gibi, bir Cumhuriyet yönetiminin demokratik olmaktan uzak olduğu durumlarda söz konusu olabilir. Nitekim, devlet yaşamının demokratikleştirildiği, ama yinede hükümdarlığın sürdüğü meşruti krallıkların yanı sıra, başlarındaki kişi Cumhurbaşkanı adını taşıdığı için Cumhuriyet sayılan diktatörlüklerde mevcuttur.¹¹

Türkiye’de de Cumhuriyet ve demokrasi kavramları hep birlikte düşünülmüştür. Mustafa Kemal, “Benim en büyük eserim cumhuriyettir” derken burada Cumhuriyeti bir demokratik devrim bir medeniyet/uygarlık projesi olarak görüyordu. Bu anlayış Atatük döneminden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Nitekim 1960 ve 1980 askeri yönetim döneminin liderleri, görevleri sırasında Cumhurbaşkanı değil, devlet başkanı sıfatını kullanmaya özen göstermişlerdir. 1982 anayasanın geçici 1.maddesinde, anayasanın halk oylaması sonucunda kabul edilmesi ile o tarihteki “Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı”nın Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacağı belirtilmiştir. O halde Cumhuriyet, anayasanın 2.maddesinde yer alan demokratik nitelemesiyle birlikte ele alınmalı ve devletin temel organlarının doğrudan ya da dolaylı yolla serbest seçimlerden çıkmaları ve de seçimden çıkmış kişilerce atanmaları biçiminde anlaşılmalıdır.¹²

10 Hüsnü Erkan, *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.s.74.

11 Yavuz Sabuncu, *Anayasaya Giriş*, İmaj Yayınları, Ankara 2003.s.92.

12 Sabuncu, a.g.e., s.93.

B. Türkiye'de Cumhuriyet Yönetimine Geçiş

14. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti kendine özgü yönetim sistemi ile 17. yüzyıla kadar dünyanın en güçlü devletlerinin başında geliyordu. Bundan dolayı da Batı'da gelişen düşüncelere ve uygulamalara kayıtsız kalmıştı. Ancak devletin Batı karşısında önce duraklamaya sonrada gerilemeye¹³ başlamasıyla oluşan ağır koşullar yöneticileri çözüm arayışına yöneltti. Bu aşamada öncelikle Batı'da gelişen askerî teknolojiden faydalanmaya öncelik verildi. 1792'den itibaren Avrupa başkentlerine düzenli ve sürekli elçilikler¹⁴ kurulmaya ve uzmanlar gönderilmeye başlandı. Böyle olsa da 1789 Fransız Devrimi'nin İnsan Hakları Bildirisi'ndeki ilkelere ve Krallığın yerine Cumhuriyetin kurulmasına karşı önceleri kayıtsız kalındı. Ancak, özellikle II. Mahmut devrinden itibaren devrimci bir tepkinin başladığı ve geliştiği bilinmektedir. Böyle bir tepkinin aydınlar arasında başlaması ve süreklilik kazanması ise Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Batı'nın siyasal ve hukuksal düşünceleriyle ilişkiye giren gençler bu konudaki terminoloji ve düşünceleri Osmanlı Devletine aktarmaya başladılar. Bu bağlamda düşünce özgürlüğü, ulusal egemenlik ve cumhuriyet sözcükleri kullanılmaya başlandı. Özellikle insan hakları bildirisinde geçen ilkelerden "güvenlik" ve "Kanun önünde eşitlik" ile ilgili olanları ilk defa 1839'da ilân edilen Gülhane Hattı ile Osmanlı toplumuna girdi. Böylece gerek Gülhane Hattı gerekse 1856'da ilân edilen Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti ile uyrukları arasındaki ilişkiler yasal bir çerçeveye oturtularak devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm uyrukların eşit olduğu ilân edildi. Bu gelişme ile Osmanlı Devletinin sahip olduğu millet sistemi sarsılmaya başladı.¹⁵ Bu sarsıntıyı önlemek ve yeni çareler bulmak üzere doğan Yeni Osmanlılar Hareketinin¹⁶ temsilcileri olarak Ziya Paşa, Namık

13 Duraklama ve gerilemenin sebepleri için bkz.Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir İnceleme*, AÜ SBF Yayını, Ankara 1987.s.59-154.

14 Ayrıntılar için bkz.Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara 1968.

15 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978.s.207-245.

16 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili olarak bkz. Ebuziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul 1973.

Kemal ve Ali Suavi Avrupa'ya giderek halkın haklarını koruma davasında, özgürlük, ulusal egemenlik ve parlamento ile yönetim konularında çalışmalar yaptılar. Ancak cumhuriyet yönetimi yönünde önemli bir girişimleri olmadı.¹⁷

Fransız Aydınlanma Felsefesi düşüncesinin etkisi altında kalan ve Anayasa hazırlanarak Meclisin açılması, düşünce özgürlüğünün sağlanması, halka egemenlik hakkının verilmesi ve bunları sağlayabilecek örgütlü bir muhalefetin oluşturulması yolunda açık ve gizli olarak yurt içinde ve yurt dışında yaptıkları siyasal mücadelenin sonucunda 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi¹⁸ ilân edildi. Kanun-i Esasi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm halklar Osmanlı sayıldı ve onlara bir takım bireysel haklar tanındı. Ayrıca atamayla oluşturulan Meclis-i Ayan ve seçimle oluşturulan Meclis-i Mebusan dan oluşan bir parlamentolu sistem getirildi. Böylece halkın ülke yönetimine katılması ilkesi benimsenmiş oldu.¹⁹

İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı.²⁰ Vilâyetlerden gelen, çeşitli din ve dilden grupları temsil eden Parlamento üyeleri geldikleri yerlerin problemlerini ortaya atarak, kısa zamanda ülkenin sorunlarını kavrayıp, maliyeyi, yönetimi ve hatta dış politikayı yönlendirme girişim-

17 Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003. s.27.

18 Kanun-i Esasi'nin yapıldığı ortam, esin kaynağı, yapısı ve uygulanmasıyla ilgili olarak Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001. Ayrıca yine aynı yazarın makalesi için bkz. "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim yayını, İstanbul 1985; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış" *Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim yayını, İstanbul 1985; Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976.; Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı" *Türk Parlamentoculuğunun .....*; Suna Kili, "1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi" *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der* yayımları, İstanbul s.103-107.

19 Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimine Genel Bir Bakış," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:52, s.196.

20 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller*, Afa yayımları, İstanbul 1996, s.36.; 19 Mart-28 Haziran arasında görev yapan Birinci Mecliste 116 Mebusun 68'i müslüman, 48'i gayrimüslümdür. 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 arasında görev yapan ikinci mecliste ise 106 mebusun 59'u müslüman, 47'si ise gayrimüslim oldu. Bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, Ankara 1996, s.29; Niyazi Berkes, a.g.e, s.284.

lerine başladılar.²¹ Meclis-i Mebusan'ın kendi yetkilerini tehdit etmesi üzerine Rus Harbi'ni de fırsat bilen²² II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclisi süresiz olarak kapattı.²³

Bundan sonra Padişah yetkilerini daha da artırarak, hafiye örgütüyle, sansür kurumuyla Osmanlı aydınının demokratik hak ve isteğini engelledi, özgürlükleri kısıtladı. Bunun üzerine önce İmparatorluk sınırları içinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu. Bunların en önemlilerini ise 1889'da Askerî Tıbbiye'de temellerinin atıldığı İttihatı Osmani Cemiyeti oluşturmaktadır. Bu gizli cemiyet, daha sonra Paris'te bulunan ve pozitivist düşüncüyü benimsemiş olan Ahmet Rıza ile bağlantı kurarak adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirdi.²⁴ Jön Türkler adıyla anılan bunların başlıca amacı; içlerinde zaman zaman ayrılıklar olsa da²⁵ Abdülhamit'in baskısına son vermek, Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyarak Meşrutiyetin yeniden kurulmasını sağlamaktır. Jön Türkler de Yeni Osmanlılar gibi Cumhuriyet üzerinde fazla durmamışlardır.²⁶ Osmanlıcılık fikri etrafında yurdu kurtarmak amacıyla 27 Aralık 1907'de Paris'te birleşerek daha sonra 23 Temmuz 1908'de²⁷ Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini, yani İkinci Meşrutiyetin ilânını sağlamışlardır. Böylece yeniden Anayasalı döneme geçilmiş oldu.

21 İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001., s.62.

22 M.Philips Price, *Türkiye Tarihi*, Çev. Selahattin Atalay, Ararat yayınevi, İstanbul 1977.s.103.

23 Karpaz, a.g.e., s.36. Meclis'in dağıtılmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Berkes, a.g.e., 328-329; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayını, Ankara 1984., s.168.

24 Tosun, a.g.m., s.197.

25 Jön Türkler arasındaki ayrılıklara ilişkin bkz. Tosun, a.g.m., 31 nolu dipnot, s.197. Ayrıca Jön Türkler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, Ankara 1964; Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1980; Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Siyasal Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985.

26 Karal, a.g.e., s.28.

27 Devrimle ilgili olarak bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayını, İstanbul 1995; Reşit Faik Unat, *II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, TTK Yayını, Ankara 1991. Ayrıca İkinci Meşrutiyet'in Türk Siyasal Hayatındaki yerine ilişkin bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s.121-126.; E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, VIII.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

İkinci Meşrutiyetin ilânı, Türk aydınlarının, Batı'nın siyasal ve hukuksal düşünceleriyle daha yaygın biçimde uğraşmalarına olanak hazırladı. O dönemde Türkçülük akımı da siyasal yönü ile gelişmeye başladı.²⁸

Ayrıca İkinci Meşrutiyetin ilânı ile Türk Siyasal Yaşamına Parlamenter Sistem girmiş oldu. Bu dönemde milletvekilleri temsil haklarını iyi kullanarak 1876 Anayasasının kısıtlayıcı bazı hükümlerini 1909'da kaldırarak, köklü değişiklikler yaptılar. Meclis-i Mebusan'ın gücünü artırarak, padişahın yetkilerini daralttılar. Hükûmeti kurmakla Sadrazam'ı yetkili kılarak, kendi içinde uyumlu bir hükûmetin kurulması geleneğini başlattılar. Temel hak ve özgürlükleri yok eden 113 üncü maddeyi kaldırarak Anayasa'yı gerçek niteliğine kavuşturdular. Ülke yönetiminde sorumluluk taşıyan hükûmetin uygulamalarını denetim altına aldılar. Ancak Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alan bir hükûmetin iktidar olabileceğini ve hükûmetlerin iktidarda kaldıkları sürece izleyecekleri politikayı belirleyen hükûmet programı hazırlama ve bunu Meclis-i Mebusan'a sunma geleneğini de başlattılar.²⁹ Anayasaya eklenen 120. madde ile daha önce gizli faaliyet gösteren cemiyetler yasallık kazandı. Ayrıca yeni cemiyet ve partiler kurulmaya başladı. Siyasî özgürlük ortamı gelişmeye başladı. Basında hemen her şey yazılıp tartışılır oldu. Bu özgürlük ortamında güçlenen Türk milliyetçiliğinden, daha çok azınlık cemiyetleri yararlandılar ve kendi amaçlarına ulaşabilmek için İmparatorluğun bir an önce çökertilmesi konusundaki yıkıcı faaliyetleri hızlandırdılar.³⁰

Örneğin bu ortamdan faydalanan bazı balkan ülkeleri bağımsızlıklarını ilân ettiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde bir gurup, İmparatorluğu ve devleti kurtarmanın en emin yolu olarak güçlü bir merkezi yönetimi savunurken, bu gurubun karşısında Prens Sabahattin Bey önderliğinde yer alan ademi merkezîyet yanlıları ise dinî ve etnik çeşitliliği çok zengin olan İmparatorluğun varlığını devam ettirebilmesi için zayıf bir

28 Karal, a.g.e., s.28.

29 Tosun, a.g.m., s.199; *Türk Parlamento Tarihi*, aynı cilt, s.672.

30 Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetinin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.s.34.

merkez ve bireysel sorumluluk ilkelerinin benimsenmesi gerektiği inancındaydılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta diğer guruba göre daha örgütlü ve kitle desteği daha geniş bir gurup olduğundan, durumu kontrol eder konumdaydı. Ancak liberal olarak nitelendirilebilecek olan ademi merkezîyet yanlılarını ise Babıali'nin yüksek bürokratları destekliyordu. Her iki çevre Osmanlı toplumunun üst kesimlerinden oluşuyordu. Anayasal düzende devleti, İttihatçılardansa kendilerinin yönetmesi gerektiği inancındaydılar.³¹

Bu iki gurup anayasanın yürürlüğe girmesinden sonraki aylarda iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Bu dönemde siyasî yetki liberal bir hükümet ile İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclis arasında bölündüğü için, siyasî gerginliğin yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Nitekim dönemin Kamil Paşa Hükümeti'nin Şubat 1909'da iktidardan düşmesi 13 Nisan 1909'da başlayan ve tarihte 31 Mart Olayı³² olarak anılan bir karşı devrim girişimine yol açtı. Bu olay İmparatorluğun değişen dünyada yaşayabilmesini sağlayacak modernleşme çabalarına ve anayasal düzene karşı dinî bir tepki olarak gerçekleşmişti. İstanbul'daki Birinci Orduya mensup askerlerin subaylarına karşı isyan etmeleriyle başlayan karşı devrim, Makedonya'daki III.Ordunun askerî disiplini koruma ve anayasaya bağlılık konularındaki duyarlılığından dolayı başarılı olamadı. İttihat Terakki Cemiyeti'nin başkent örgütü bu devrim ile çökmüş olmasına karşın Makedonya'daki III.Ordu da yer alan İttihat Terakki Üyeleri Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldiler. Hareket ordusunda yer alan Mustafa Kemal ve Ali Fethi gibi 1923'te cumhuriyetin kurucu kadrosunda yer alacak olan şahsiyetler, dinle ilgisi olmayan çevrelerin ya da yabancıların İslâmı nasıl kullanabildiğini ibretle gördüler.³³

31 Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, c.1, YKY, Mayıs 2002, s.3.

32 Bu karşı devrim hareketi o tarihte kullanılmakta olan eski Rumi takvime göre "31 Mart Vakası" diye bilinir. Bkz. Lewis, a.g.e., s.215; Ayrıca bkz.Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, I/2 TTK Yayını, Ankara 1963, s.182-217; Ali Cevat, **İkinci Meşrutîyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, (Haz.Faik Raşit Unat), Ankara 1960.s.

33 Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, C.1, YKY Mayıs 2002, s.3.

Daha sonraları Mecliste İttihat ve Terakkiye karşı olan tüm unsurları kapsayan geniş tabanlı bir siyasal cephe olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de kuruldu. Bu şekilde gerek Mecliste, gerekse halk arasında kendilerine karşı yükselen muhalefetten korkan İttihatçılar, Parlamentodaki güçlerini koruyabilmek için 18 Ocak 1912'de Parlatentonun kapatılmasını sağladılar. Ancak daha sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki yeniden çoğunluğu sağlayacak şekilde Meclise girmiş olmasına rağmen sağlanan bu başarı demokratik yoldan uzun süre iş başında bulunmaya yeterli olmadı.³⁴ Çünkü küçük rütbeli subaylardan oluşan Halaskar Zabitan adlı bir grup³⁵ Mehmet Sait Paşanın yönetimindeki İttihatçılardan ağırlıklı kabineyi istifaya zorlayarak Ahmet Muhtar ve Kamil Paşaların liberal kabinelerini işbaşına getirdi. Balkan savaşları sonucunda İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamının kaybedilmesi Kamil Paşa Kabinesinin güvenirliliğini yitirmesine yol açtı. Nitekim bu durumu iyi kullanan ittihatçılar Enver Bey önderliğinde 23 Ocak 1913'de bir darbe yaparak hükümeti silâh zoruyla istifaya zorladılar. Babıali Baskını³⁶ olarak adlandırılan bu olay ile iktidara gelen ittihatçılar Birinci Dünya Savaşı sonucuna kadar iktidarda kaldılar.³⁷

Balkan Savaşları ve arkasından başlayan Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devletini zor durumda bırakmış olsa da bu gelişmeler yeni bir Anadolu ulusçuluğunun doğmasına neden oldu. Bu olgu sonraları cumhuriyet ulusçuluğuna dönüşecektir.³⁸

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silâh Bırakışması Antlaşması³⁹ ile Osmanlı Devleti yenilgiyi ka-

34 Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, aynı sayfa.

35 Mayıs-Haziran 1912'de Rumeli'deki asi subaylarla ilişkili olarak İstanbul'da kuruldu. Amaçları gayrimuşru bir hükümet ve meclisi bertaraf etmek, yeni ve serbest seçimler yapmak ve anayasa meşruiyetine dönmektir. Ayrıca bu askeri ihtilâlciler grup ordunun politikadan çekilmesini istiyordu. Bu ilkeye bağlı kalmayarak hiç bir sivilin üyeliğe kabulü olmadığı gibi, üyelerin de devlet memuru olmasına izin verilmedi. Bkz. Bernard Lewis, a.g.e., s.222.

36 Baskınla ilgili olarak bkz. Lewis, a.g.e., s.244; Bayur, Türk İnkılap Tarihi II/4, s.271.

37 Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-1940, s.4.

38 Cumhuriyet Ansiklopedisi, aynı cilt, s.5.

39 Mondros Silâh Bırakışması hakkında bkz. Ali Fuad Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara 1948.

bul etti. Bir ay sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini feshetti. Daha sonra 21 Aralık 1918'de Meclis feshedildi. Siyasal alan Saray'a ve onun kuracağı hükümetler ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na açıldı. Anadolu'da İş-galler başlayınca millî nitelikli bölgesel cemiyetler kurulmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçerek ulusal egemenliğe dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurma çabasını bu cemiyetlere dayanarak başlattı.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında ulus egemenliğine dayalı katılımcı ulusal bir cumhuriyet kurmayı kafasında tasarlamış olmalıydı ki, nitekim bunun ilk işaretini 22 Mayıs 1919'da Samsun'dan Sadarete gönderdiği raporda; "...millet birlik olup hakimiyet esasını, Türklük duygusunu esas almıştır"⁴⁰ ifadesi ile verdi. Bu düşünceler daha bilinçli olarak bugün araştırmacılarca Anadolu devriminin beyannamesi⁴¹ olarak adlandırılan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde "ulus egemenliği" olarak yer aldı. Amasya Genelgesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması açısından önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Burada İstanbul Hükümeti suçlanarak ulusun egemenliğinin korunması ve kullanılması konusunda açıklamalar yapıldı. Ulusun bütünlüğünün, ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu belirtilerek, İstanbul'daki merkezî hükümetin de İtilâf Devletlerinin baskısı altında bulunduğu dolayısıyla millî sorumluluklarını gereğince yerine getiremediği, bu koşullarda milletin sesini duyuracak, taleplerini yerine getirecek yeni bir oluşuma ihtiyaç olduğu ifade edildi. Bunun için uygun bir zaman içinde Sivas'ta bir ulusal kongrenin toplanması ve her livadan seçilecek üçer temsilcinin katılması istenilen bu kongreye, milletin iradesinin ortaya konulması için çalışmaya geçilmesi istendi.⁴²

Ulus egemenliğinin tespiti, karar mekanizmasının genişletilmesi, doğal olarak halife-sultan ikilisinin uhdesindeki bireysel karar mekanizması-

40 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.s.24-25.

41 Bkz.Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.1, İstanbul 1987. s. 263; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 1981. s.34.

42 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, AAM Yayını, Ankara 2002, s.21.

nın kırılması demektir. Bu hareket tanrının yeryüzündeki gölgesi unvanını taşıyan Osmanlı Sultanın egemenlik yetkisini kaldırarak, meşruiyetin kaynağını Tanrıdan, insanın hür iradesine dayandırmanın ilk adımı oluyordu. Yani egemenliğin kaynağı gökyüzünden yeryüzüne, inmiş oluyordu.⁴³

Mustafa Kemal'in Anadolu'da ulusal bir hareketi hazırlama yönündeki bu faaliyetlerinden kaygılanan İstanbul Hükûmeti 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'in görevinden uzaklaştırıldığını açıkladı⁴⁴ ve O'nu İstanbul'a geri çağırdı. Mustafa Kemal bunu kabul etmeyerek 8 Temmuz 1919'da Ordudaki görevinden ayrıldı.⁴⁵ Ordudan ayrıldıktan sonra Sivas ve Erzurum da topladığı kongrelerde bağımsızlık mücadelesinin temel esaslarını benimsedi.

23 Temmuz 1919 tarihinde toplanarak 14 gün süren çalışmanın ardından dağılan Erzurum Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bakımından daha ileri bir adım oldu. Erzurum Kongresi bazı Doğu illerinden gelen delegelerin oluşturduğu sınırlı bir kongre olmasına karşın, kararları vatanın bütünü ve ulusun genelini ilgilendirecek şekilde geniş kapsamlı oldu. Bu kongrede; yurdun bütünlüğü ve işgale karşı direnişe geçilmesi, ulusal güçlerin etken ve ulusal iradenin egemen kılınması ilkesi ile birlikte, yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğunun kabul edilemeyeceği yolunda kararlar alındı.⁴⁶ Ayrıca yönetim kurulu durumunda olan ve Atatürk'ün başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye'ye, Kongre kararlarını yürütme, gerektiğinde vatanın korunması ve bağımsızlığın sağlanması için geçici bir hükûmeti seçme yetkisi verildi. Böylece Erzurum Kongresi Anadolu'da kurulacak yeni devletin habercisi oldu.⁴⁷

Heyet-i Temsiye'nin girişimleri ile 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi çalışmalarını gerçekleştirdi. Bu kongre en önemli etkinlik olarak Türk ulusunun direnişinin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk

43 Hüsnü Erkan, *Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma*, İmge Kitabevi, 2000 s.25.

44 Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara 1959.s.144.

45 Bkz. *Türk İstiklal Harbi* C.II, Ks.I, Ankara 1963. s.119; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Ankara 1966. s.23.

46 Atatürk, *Nutuk*, s. 45-46.

47 Erzurum Kongresi ile ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968.

Cemiyeti" adı ve çatısı altında meşru bir kurumlaşmayı burada sağlamak oldu.⁴⁸ Sivas Kongresi'nin temsil niteliği Erzurum Kongresi'ne göre daha geniş oldu. Kongre, Heyet-i Temsiliye'nin yetkilerini artırarak, ona askerî güçlerin derlenip toparlanmasından, ulusal meclis hazırlıklarının yapılmasına kadar varan bir dizi görevler verdi. Ulusal gücü ve ulusal iradeyi egemen kılma ilkesi Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi'nin de onayından geçti. Heyet-i Temsiliye, tüm ulus adına hareket eden bir kurul halinde Ankara'da TBMM'si kurulana kadar, ulusal kurtuluş hareketinin yöneticisi ve uygulayıcısı oldu. Böylece ülkede, İstanbul Hükûmetinin yanında Anadolu'da yeni bir iktidar doğmaya ve devlet otoritesi yavaş yavaş Heyet-i Temsiliye'ye geçmeye başladı.⁴⁹ Erzurum ve Sivas Kongreleri Türk tarihinin ilk teşkilâtlanmış halk hareketleridir. Geleceğini dış merkezlerin kararı ile düzenleme alışkanlığı içindeki toplum, Erzurum'da Doğu İlleri Ahalisi temsilcilerinin kararı ile kurulacak devletin geleceğini belirledi.⁵⁰ Erzurum'da başlayan ulusallaşmanın asıl kaynağı Sivas'ta tek merkezli yönetim çatısının kurulmasıyla tamamlandı.⁵¹

Damat Ferit Paşa Sivas Kongresi'nin toplanmasını engelleyemeyince 1 Ekim 1919'da görevinden ayrıldı ve yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti kuruldu. Yeni hükûmet Sivas Kongresi'nin seçtiği Heyet-i Temsiliye ile doğrudan görüşmelerde bulunmaya karar verdi. Nitekim 20-22 Ekim 1919'da İstanbul Hükûmeti temsilcileri ile Heyet-i Temsiliye görüşerek bir dizi protokol imzaladı.⁵²

Amasya görüşmeleri Anadolu hareketinin İstanbul Hükûmeti tarafından resmen tanınmasını sağladı. Başlangıçta her iki tarafta da vatanın bağımsızlığı için çalışacağı ümidi doğmuş ise de bu yakınlaşma uzun ömür-

48 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.s.177.

49 Şeref, Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s.109.

50 Bülent Nuri Esen, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara 1968.s.5.

51 Merkezileşme ili ilgili bkz.Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998.s., s.79.

52 Amasya görüşmeleri ile ilgili olarak bkz.Hüseyin Tosun (Hazırlayan), *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, AAM Yayını, Ankara 2003.s.186-190; Amasya görüşmelerinin tutanakları için bkz. *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1982.s.67-69.

lî olamadı. Zira Mustafa Kemal ve ekibinin önemle üzerinde durduğu Meclisin çalışma yeri konusunda İstanbul'daki hükümet çevrelerinde farklı bir anlayış hakimdi.

Nitekim Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Erzurum milletvekili seçilen ancak Ankara'da kâfan Mustafa Kemal daha önce kararlaştırılmış olmasına rağmen Meclis Başkanlığına seçilemedi. Ancak bu meclis ulusal davaya inanan bazı milletvekillerinin çabalarıyla 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî'yi kabul etti ve 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurdu.⁵³ Olağanüstü şartlarda kabul edilen bir özgürlük ve bağımsızlık bildirisi olan Misak-ı Millî'nin esasları Erzurum ve Sivas Kongresi'nde saptanmıştı. Bu belge ile ulusal ve bölünmez Türk vatanının sınırları çizildi, kapitülasyonlar, millî ve ekonomik müdahaleler, siyasî dayatmalar reddedilerek, tam bağımsız bir devlet öngörüldü. Bu gelişmelerden telâşa kapılan Antlaşma Devletleri sonuçta 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler.

Bu şekilde Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz duruma gelmesi üzerine ulusal egemenliği öne çıkaran Mustafa Kemal, millî meclisin oluşturulması için hemen harekete geçti. O, Kurtuluş hareketinin halkın iradesine dayandırılması ile ve ülkeyi kaostan kurtaracak yolun ancak millî meclisin oluşturulmasıyla bulunabileceği kanısında idi. Bunun için seçimler vakit geçirilmeden yapılmalıydı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye başkanı olarak İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, Valiliklere bir genelge yollayarak olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin Ankara'da toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istedi.⁵⁴ Bu genelge bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını da belirtiyordu. Kuşkusuz Mustafa

⁵³ Misak-ı Millî'nin içeriği ile ilgili bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk İle Beraber*, Ankara 1966.s.541-542.

⁵⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s.288-289. Ayrıca bkz. *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I:Dönem 1919-1923*, C.1, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.s.28-29.

Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da yeni bir devletin temel taşı bu genelge ile ortaya koymakla birlikte vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlelerinin katılımını sağlamak istiyorlardı. Bu nedenle ulus adına karar verecek olan "salâhiyeti fevkalade" ile yetkili Meclisin, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle bu genelge çerçevesinde seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görüyorlardı.⁵⁵

Bu genelge doğrultusunda seçimler yapılarak 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı.⁵⁶ Kurulmakta olan ulusal demokrasinin ideolojisi ulusal egemenlik, ana kurumu da TBMM oldu. O zamana kadar ülke hanedan adıyla anılırken şimdi bir halkın yurdu anlamına gelen bir sözcükle ("Türkiye") adlandırılıyor, Meclisinin ismi de bu yönde değişiyordu. İkincisi, Meclise yüklenen yeni bir sıfat ("Büyük") bu organın demokratik mertebesinin yükselişini ifade ediyordu. Nihayet o zamana kadar resmî anayasa dilinde pek geçmeyen ("Meclis") ve ("Millet") sözcükleri (Osmanlı'da Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan) yeni demokratik atılımın sembelleri olarak yerlerini almış oldu.⁵⁷ 24 Nisan günü Mustafa Kemal, Mütarekeden Meclisin açıldığı güne kadarki siyasî olayları özetleyen uzun bir konuşma yaptı. Burada Osmanlı Devletinin izlediği iç ve dış siyaset-i eleştirerek; "Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin iç teşkilâtımıza tamamen uyması ve dayanması lazımdır,"⁵⁸ diyerek hükûmetin kurulmasıyla ilgili bir teklif ileri sürdü. Başlangıçta çok ölçülü davranmak gerektiği inancı ile "Anadolu'da geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanınmanın mümkün olmadığı-

55 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 1985., s.47.

56 İhsan Güneş, a.g.e., s.55.Bkz. *Büyük Millet Meclisi, Kavanin Mecmuası, Birinci İntihab Devresi*, C.I. Ankara 1341; Mustafa Küçük, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri*, Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi; *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele'de TBMM, I.Dönem (1919-1923)*, Ankara 1993.

57 Büfent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, s.113; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, c.2 Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, 1997. s.7.

58 Atatürk, *Nutuk*, s.299.

nı belirterek devlet başkanlığı makamını boş bırakmayı uygun gördü. Ayrıca TBMM'nin üstünde bir kuvvetin mümkün olamayacağını, bu Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplayacağını, Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyetin hükümet işlerine bakacağını, Meclis başkanının da bu heyetin başkanı olacağını, Padişah ve Halifenin ise baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alacağını belirtti.⁵⁹ Aynı gün yapılan seçimle Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. Bir gün sonra milleti birlik ve beraberliğe çağıran ve düşman propagandasına inanılmaması için bir beyanname yayımlandı. Meclis, ayrıca 6 kişilik "Geçici İcra Encümenini" seçerek bilfiil hükümet işlerini ele aldı. 29 Nisan 1920'de "Hıyaneti Vataniye Kanunu"nu kabul ederek Meclis, meşruiyetine saldırıyı sözle bile olsa vatan hainliği sayacağını ve ölümle cezalandıracağını ilân etti. Ayrıca 30 Nisan'da Meclisin açıldığı Avrupalı devletlere de duyuruldu. 3 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurularak görevine başladı.⁶⁰

Meclis, 1 Mayıs 1920'de yayınladığı bir bildiriye amaçlarının ülkenin bağımsızlığını sağlamak, hilâfeti ve saltanatı düşmanların elinden kurtarmak olarak belirtiyordu. Böylece hem hilâfet ve saltanat çevrelerinin karşısına bir güç olarak çıkmasını engellemek istiyor, hem de bağımsızlık mücadelesinde toplumsal uzlaşma tabanını genişletmeye çalışıyordu. Anadolu'da bağımsızlık mücadelesinin yoğunlaşmaya başladığı bir ortamda 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti İtilâf Devletleriyle,⁶¹ Türkiye'nin sınırlarını İstanbul ve civarı ile Kuzey Anadolu'dan ibaret sayan Sevr Antlaşması'nı imzaladı.⁶²

59 Atatürk, *Nutuk*, s.300.

60 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.193.

61 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, AAM Yayını, Ankara 1999, s. 228.

62 Danıştay başkanı Rıza Tevfik, Bern Sefiri Reşat Halis ve Maarif Nazırı Hadi paşa tarafından imzalan bu antlaşma 433 maddeden oluşuyordu. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.209-213; Sevr Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararlı çıkışı ve antlaşmaya onay yeri bulunamaması nedeniyle sürüncemede kalmış ve hukukî olarak yürürlüğe girememiştir. Ayrıca bkz. Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Bugünkü Güçler, Maşaları. Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, İstanbul 1996.

Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin nihayet cephelerde de başarılar kazanması üzerine Mustafa Kemal askerî alanda kazandığı başarılarını siyasî alanda pekiştirmek amacıyla Büyük Millet Meclisi'nde bir anayasa taslağı ile Meclisin mahiyeti ve görevlerini açıklayan bir program sundu. Bu girişim ilerde kurmayı düşündüğü Cumhuriyet rejiminin temelini oluşturmak için atılan ilk adımdı. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Türkiye'nin ilk anayasasına göre, egemenlik kayıtsız şartsız millete devredilerek, bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyordu. Meclise şeriatı uygulama ve yürütme yetkisi de verilerek, halifelik kurumu fiili olarak ortadan kalkıyordu.

Bu düzenleme ile, güçler birliği ilkesi ve Meclis Hükûmeti sistemi benimseniyor. Türkiye Devletinin, TBMM tarafından yönetileceği, Yasama ve Yürütme güçlerinin Mecliste toplanacağı, Hükûmetin adının Büyük Millet Meclisi Hükûmeti olacağı ve doğrudan doğruya Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçileceği ilke olarak benimsendi. Ayrıca bir hükûmet başkanı yerine Meclis Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanı olarak kararlaştırıldı. Hükûmet Meclis adına hareket eder ve onun devamlı denetimi altında olacaktır.⁶³

Meşrutî sistem yerine egemenliğin ulusa ait olduğunu ilân eden ve egemenliğin kullanılmasında tüm yetkileri TBMM'ye veren bu anayasa ile Padişahlı devlet anlayışı yerini ulus-devlet ve yetkilerin TBMM tarafından kullanılmasına bıraktı. Egemenliğin aidiyeti değişmiş, Padişah'tan alınarak kayıtsız ve koşulsuz ulusa verilmiş oldu.⁶⁴

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Anadolu'da işgalci güçlere karşı dört bir cepheden sürdürdükleri savaşta gösterdikleri askerî başarılar Sevr Andlaşması'nın anlamını yitirmesine yol açtı. Bu nedenle müttefik kuvvetleri, 28 Ekim 1922'de Lozan'da düzenlenecek barış konferansına Ankara ve İstanbul Hükûmetlerini birlikte davet ettiler. Mustafa Kemal çifte davetiyeye olan tepkinin rüzgarından yararlanarak saltanatın bir hamlede

63 Atatürk, *Nutuk*, s.382-384 ; Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Ankara 1985. s.91.

64 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.197.

kaldırılmasını sağladı. 1 Kasım 1922'de TBMM aldığı karar ile 600 küsur yıllık Osmanlı Saltanatını sona erdirdi. Osmanlı hanedanı Halifelik yetkisini sürdürecekti ancak kimin Halife olacağına TBMM karar verecekti. Bu gelişme üzerine Tefvik Paşa Hükûmeti istifa etti.⁶⁵ Böylece siyasî iktidar tamamen Meclise geçti. Ancak ülkenin dinî liderliği konumundaki Halifelik kurumu eski rejimin yeniden canlandırılması için potansiyel bir tehlike olarak duruyordu. Eski rejim önlemleriyle, yeni rejim arayışları, ülkede tam bir rejim bunalımına yol açtı. Meclis çalışamaz duruma geldi. Bu aşamada Mustafa Kemal'in Meclisteki gücünün sınırlı olması nedeniyle etkin bir siyasî mücadele vermesi zor görünüyordu. Nitekim Meclis 1 Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldı. Plânladığı siyasî değişimi gerçekleştirmek amacıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî bir partiye Halk Fırkası'na dönüştürmek istediğini ilk kez açıkladı. Bu amaçla 8 Nisan 1923'te dokuz maddelik bir program ile Halk Fırkası'nın görüşlerini kamuoyuna açıkladı.⁶⁶ Atatürk "Dokuz ilke ve Partimizin ilk programı" ifadesi ile bu durumu Nutuk'da şöyle açıklamıştır:

"Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan tarihinde görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçimi sırasında yayımlayarak ilân ettiğim bu program partimizin kuruluşunun temeli olmuştur."⁶⁷ Nihayetinde 1923 seçimleri yapıldı ve seçim çevrelerinden gelen Müdafaa-i Hukuk Milletvekilleri 7 Ağustos günü Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandılar. Bu toplantılar, çeşitli aralıklarla bir ay sürdü. Seçimlerden önce hazırlanan dokuz umde esas olmak üzere yapılan tüzük 9 Eylül günü kabul edildi.⁶⁸ Aynı gün oybirliği ile al-

65 Sina Akşin, a.g.e., s.37.

66 Hüseyin Tosun, a.g.m., s.204.

67 Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara 2002.s.485-486.; Dokuz umde için bkz: Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yayını, Ankara 2000.s.419.; Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952., s.580.

68 Kuruluş dilekçesi için bkz. Bila, a.g.e., s.40-41. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.419.; Nizamnamenin ayrıntıları için bkz. Bila, a.g.e., s.41-43; *Aynı Tarihi*, "Halk Fırkası Nizamnamesi" C.I, No: 1, 1923.s.78.; Furuzan Hüseyin Tokin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişimi*, Ekim Bas., İstanbul 1965.s.68.

dığı karar gereği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü ilân edildi.⁶⁹

Bu arada 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalandı.⁷⁰ Böylece uluslar arası alanda da Osmanlı Devletinin sona erdiği, yerine gefen bağımsız ve çağdaş Türkiye'nin varlığı tescil edilmiş oldu. Türklerin 1699 Karlofca Antlaşması'ndan beri yaşamakta olduğu geri çekilme süreci Doğu Trakya'da durdurularak Anadolu'ya sığması önlenmiş oldu.⁷¹

Halk Fırkası'nın kurulması üzerine Mustafa Kemal Cumhuriyetin duyurulması zamanının gelmiş olduğuna karar verdi. Eylül ayından itibaren kamuoyu hazırlayıcı çalışmalara girişti. İlk önce anayasada değişiklik yapılacağına ilişkin bir haber Anadolu Ajansı tarafından yayınlandı. Bu haber halk ve basında heyecan yarattı. Bundan sonra basında arka arkaya haberler çıkmaya başladı. Artık Cumhuriyetin ilân edileceği söylentisinin kesinlik kazanması muhalifleri sinirlendirdi. Bu ortam Mecliste bir hükümet bunalımına yol açtı. Bu olay cumhuriyetin ilânını hazırlayıcı neden oldu.

Hükümet bunalım 24 Ekim 1923'de iki çekilme ile başladı. Başbakan Ali Fethi Okyar, ikinci görevi olan İçişleri bakanlığından, Ali Fuat Cebesoy'da Meclis ikinci başkanlığından çekildiler. Daha sonra 27 Ekim 1923'te Fethi Okyar'ın başbakanlıktan çekilmesiyle⁷² hükümet bunalımı yoğun bir hal aldı. Ancak Meclis yeni hükümeti bir türlü kuramadı. Mustafa Kemal sorunun anayasada yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkiden kaynaklandığını ileri sürerek Cumhuriyetin ilânını kolaylaştıracak bir anayasa değişikliği⁷³ teklifini Meclise sundu. 29 Ekim 1923'te ka-

69 Tosun, a.g.m., s.205.

70 Kocatürk, a.g.e., s. 337.

71 Akşin, a.g.e., s.46.

72 Kocatürk, a.g.e., s. 343.

73 Cumhuriyeti getiren anayasa değişikliği yasanın başlığı şöyleydi: "Teşkilatı Esasiye kanununun Bazı Mevaddının (Maddelerinin) Tavzihen Tadiline Dair Kanun". Buradaki kilit sözcük tavzihen (acıklığa kavuşturarak) deyimidir. Yani yasa o ana kadar hiç olmayan bir şeyi (cumhuriyet) yoktan var ettiğini söylememekte. Cumhuriyetin ilânından bile bahsetmemekte. Zaten var olan bir durumun açıklığa kavuşturulduğunu bildirmektedir. O ana dek yaşanan ama adı konmayan bir olgu artık vuzuha (açıklığa) kavuşturulmaktadır. Tanör, a.g.e., s.180.; Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek yayınevi, İstanbul 1987.s.45.

bul edilen anayasa değişikliğine göre; Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi tarafından bir seçim dönemi için seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilir.⁷⁴

Mecliste yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan seçildi.⁷⁵ Daha önceden de başkentini İstanbul'dan Ankara'ya nakli için 13 Ekim 1923'te bir kanun teklifi verilmişti. Bu şekilde bir başka monarşik yapıya daha son verilerek, halka ya da cumhura daha yakın bir kent mütevazı ama devrimci değişime elverişli Ankara devletin yönetim merkezi yapılmıştı.⁷⁶ Böylece Cumhuriyet yönetimine geçilmiş oldu. Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan sonra Türkiye'de cumhuriyet oldu. Şu farkla ki onlar, yenilginin, bozgunun kapkara ortamında bunu seçtiler. Türkiye ise zaferin ve kurtuluşun parlak güneşi altında bu yola gitmiş oldu.⁷⁷

Cumhuriyetin ilânı Meclisteki ikili yapıyı açık bir şekilde su yüzüne çıkardı.⁷⁸ Bu bağlamda Cumhuriyet rejimine karşı çıkan muhalefetin tutucu kanadı, İslâmi kurumları ve Halifeyi sembol olarak kullanıyordu. Hükümetin kontrolü Mustafa Kemal'in elinde olmasına rağmen, halifelik kurumu rejim için önemli bir tehlike oluşturuyordu. Bu kurumlar sürdükçe yeni devletin ilkelerini yerleştirmenin oldukça güç olacağına belirmesi üzerine 3 Mart 1924'te halifeliği kaldırdı ve Osmanlı sarayının bütün üyelerinin Türkiye'ye girişi yasaklandı. Meclis aynı gün şeriat ve evkaf vekaletini kaldırarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Müdürlüğü'nün kurulmasını ve bütün eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığına bağlı tek bir sistem halinde birleştirilmesine karar verdi.⁷⁹

Böylece geçmiş rejimin kurumları ve sembolleri bir bir ortadan kaldırılarak yeni rejimin temel ilkelerinin yerleştirilmesi için uygun ortam ya-

74 Atatürk, *Nutuk*, s.544.

75 Kocattürk, a.g.e., s. 344.

76 Tanör, a.g.e., s.180.

77 Akşin, a.g.e., s.49.

78 Cumhuriyetin ilânı ile ilgili tepkiler için bkz. Atatürk, *Nutuk*, s.551-571.

79 Atatürk, *Nutuk*, s.574.

ratıldı. Bu ortamda TBMM, kurucu güç olma yetkisine dayanarak 20 Ocak 1921 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapılarak 20 Nisan 1924 de⁸⁰ altı bölüm 105 maddeden oluşan yeni bir anayasa yaparak kabul etti. Bu anayasa bazı değişikliklerle 1961 anayasası yapılmaya kadar yürürlükte kalmış olmakla birlikte, çağın en ileri devlet yapısını ve özgürlükler sistemini benimseyen nitelikteydi. Bundan dolayı Türkiye 1946'da o dönemin dünya konjoktürüne uygun olarak çok partili sisteme geçmeyi uygun görünce yürürlükteki anayasa ile bunu gerçekleştirdi. Daha sonraları gelişen olaylar nedeniyle yeni anayasalar yapma gereği doğacaktır. Ancak Cumhuriyet kurumları ve idealleri ile ilerlemeye devam edecektir.

C. Türkiye'de Cumhuriyet'in Temel Dayanakları

1. Ulus - Devlet Yapısı

Ulus, aynı tarihsel kökten gelen, kültür ve gelenek ortaklığı gösteren, genellikle aynı topraklarda ve ekonomik alanda yaşayıp aynı dili konuşan insan topluluğu olarak tanımlanmakta.⁸¹ Çağımızda devletin kurucu unsurları arasında yer alan ulus ve ulus devlet, tarihi gelişmenin belli aşamasında ortaya çıkmış olgulardır. Batı Avrupa'da feodal düzenin yıkılması süreci içinde, aile, soy, din ya da kişisel bağlantılara dayanan insan topluluklarının yerine ortaya çıkmış olgulardır. 1789 Büyük Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları, ulus ve ulusal devlet kavramlarının Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte tüm Avrupa'ya, hatta tüm dünyaya yayılmasına neden oldu. Bu bağlamda ulus kavramı ve ulusçuluk akımı topluluklara, yabancı boyunduruğuna karşı bir direnme gücü verdiği gibi, daha demokratik bir düzene geçişin itici gücünü de oluşturdu. Çünkü ulus kavramı insanları yönetme yetkisini tanrıdan aldığı ileri süren hükümdarlık fikrini içermiyordu. Uluslar artık kendi geleceklerini ancak kendi seçecekleri meclis ve hükümetlere emanet etmeyi⁸² daha insancıl olarak görüyorlardı.

80 Kocattürk, a.g.e., s. 359.

81 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.215. Ayrıca ulus, ulusçuluk ve ulus devlet tanımları için bkz. Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost kitabevi, Ankara 1997.

82 Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınları, Ankara 2003. s.33.

Tabiidir ki bu gelişmeler o zamanların seçenekleri için tamamen yeni idi. Bundan dolayı Krallık ve İmparatorlukların ulus-devlet modeline karşı direnci ve mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz devam etti. Bu büyük savaşın sonunda Çarlık Rusya'sı, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte ulus-devlet dünyada yaygın bir model haline gelmeye başladı. Ne var ki ulusçuluk 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saldırganlığın ve halkları birbirine kırdırmanın bir aracı olarak da kullanıldı. Emperyalist ülkeler dünyanın geniş bölgelerini sömürgeleştirmeyi böyle saldırgan bir ulusçuluk anlayışına dayanarak haklı göstermeye çalıştılar. Bu gelişme ise büyük bir felaket olarak dünya savaşına yol açtı. Bu dönemde geniş toplumsal katmanların aktif olarak siyasî yaşama katılma yollarının açılmasıyla Ulus kavramının içeriği oldukça genişledi ve devlet politikaları da bu kitlelerin gereksinimleri dikkate alınarak belirlenmeye başladı. Bunun sonucunda da ulusçuluk ekonomik ilişkiler alanına da egemen olarak entenasyonalist eğilimleri tamamen devre dışı bıraktı. Ancak bu tarz bir yönelim, ayrılıkçı hareketleri körükleyerek bir çok yeni ulus-devletin ortaya çıkması olgusunu doğurdu. Uluslar arası arenayı istikrarsız hale getirdiği gibi ulusçuluğun iyice uç noktalara kaymasının önünü de açmış oldu.⁸³ Bazı ırkların "saf" ve diğerlerinden "üstün" olduğu iddiası ırkçı bir nitelik kazanıp bazı ülkelerde demokrasi karşıtı ve totaliter anlayışların desteği yapıldı⁸⁴ ve sonuçta büyük bir Dünya Savaşının çıkmasına yol açacak nedenler oluştu.

Türkiye'de ise ulus-devlete yönelme kendiliğinden bir uluslaşma birikiminden çok bağımsızlık savaşının etkisiyle oldu. Savaşın antiemperyalist karakteri ulusçu bilinçlenmeyi ve ulusçuluk akımını kuvvetlendirdi. Ayrıca feodal işbirlikçi unsurları siyasette geriletirken, ulusal (orta) sınıfların yurtsever unsurlarının yıldızını parlatarak, bunların siyasal iktidar olmalarını sağladı. Savaşın meclisli ve anayasalı bir devlet düzeni içinde yürütülmesi bu devleti kurumsal düzlemde daha o zaman dan ulusal niteliğebüründürdü. Gerek Birinci Dünya Savaşı yenilgisi gerekse Kurutuluş sa-

---

83 Erözden, a.g.e., s.34.

84 Sabuncu, a.g.e., s.33.

vaşı başarısı ulusal devletin kurulması yolunda üç önemli katkı sağladı. Birinci olarak egemen ve bağımsız⁸⁵ bir devletin ortaya çıkmasını sağladı. İkinci olarak ulusal sınırlar⁸⁶ olgusunu gündeme getirdi. Çünkü Birinci Dünya Savaşı yenilgisi Arap topraklarının kaybına yol açtı. Bağımsızlık savaşı ise doğal olarak ulusal topraklar için verildi ve kazanıldı. Misak-ı Millî ile çizilen sınırlar, 1921'de Batum'un Sovyetler Birliği'ne verilmesi, 1926'da Musul'un Irak'a bırakılması dışında hayata geçirildi. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması, yeni devletin topraklarının anavatan olması, bu devletin ulusal karakter kazanmasını kolaylaştıran önemli unsurlar oldu.⁸⁷

Üçüncü katkı nüfus alanında oldu. Osmanlı Devleti çok uluslu ve artık yoktu. Misak-ı Millî ile çizilen ve büyük çapta gerçekleştirilen ulusal sınırlar içindeki nüfus kitlesi türdeş nitelikteydi. Bunu böyle yapan yalnız Arap illerinin ülke dışı kalması değildi. Savaşlar sırasında yaşanan bir takım trajik olaylar da nüfusu türdeş kılmaya hizmet etti. 1915 Ermeni Tehciri, 1922'de Batı Anadolu ve Trakya Rumlarının gidişi, 1923 sonrası nüfus mübadelesi vb. Çok uluslu ve çok etnili bir yapıdan türdeş ve hakim uluslu bir yapıya geçişin, ulusal devlete yönelmeyi kolaylaştıran etkileri oldu. Şüphesiz bunlar ulus-devlet yapısını oluşturan önemli unsurlardı. Örneğin bu koşulları iki büyük savaş arası dönemde bir araya getiremeyen Ortadoğu ve özellikle İslâm ülkeleri ulus-devlet olma gerçeğini yaşayamadılar.⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar bu koşulların yanında Ulusal devletin pekişmesini sağlamak amacıyla hem siyasal, hem de toplumsal alanda köklü atılımlara giriştiler. Ulusal egemenliğe dayalı Türkiye devleti, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, hilâfetin kaldırılması, Osmanlı hanedanının yurtdışına gönderilmesi gibi uygulamalar, eskisinin yıkılıp yeni-

85 Bu iki kavram ayrı başlıklar halinde ilerde incelenmektedir.

86 Ulus-devlet evrensel ölçekte yaygınlığa erişen bir siyasal yapılaşma olarak mevcut bir olguyu ifade eder. Bu olgu ise en yalın, en açık haliyle bir devletin sınırları, ulusun sınırlarıyla örtüşmelidir şeklinde formüle edilir. Bu durum, aynı zamanda bir meşruiyet kuralında içerir; Meşru bir iktidar ancak ulusal sınırlar içindeki bir devlet aracılığı ile kullanılır. Bkz. Erözden, **Ulus-Devlet**, a.g.e., s.122.

87 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.223.

88 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s.223.

sinin kurulmasını ifade eden gelişmeler, en canlı olarak devleti ulusallaştırıcı dönüşümler idi. Çokuluslu feodal, ümmet ideolojili bir toplumun siyasi çatısı, saltanat hilâfet biçiminde beliriyordu. Bunların kaldırılmasıyla ulus üstü iki kurum yok edilerek egemenliğin de ulusa geçmesiyle geriye dönüş yolu tamamen engellenmiş oldu.⁸⁹

Yönetim sisteminde ortaya konulan bir başka önemli değişiklik olarak; çokuluslu ve yarı feodal bir imparatorluğun teba anlayışından, bir ulusal devletin vatandaşı kavramına geçiş sağlandı. Herhangi bir dinsel, ya da ırksal aidiyet içermeyen bu yeni anlayış tamamen tarafsız bir karakter taşımaktadır. Bu en güzel olarak Türk ve millet kavramının tanımlanışında kendisini göstermekte. 1924 Anayasası ile “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk denir” tanımı getirildi. Anayasa dinsel ve ırksal farklılıkların bulunduğunu, ama “Türklük” sıfatının dinsel yada ırksal bir anlam içermediğini, bunun yalnızca coğrafi (Türkiye ahalisi) ve siyasî (Vatandaşlık) bağı ifade ettiği vurgulandı. Bu kural evrensel bağlamda vatanı ve ulusuyla bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti’nde bireysel insan hakları yönünden eşitliği sağlamak için getirildi. Ulusu kuran herhangi bir etnik guruba ayrıcalık tanınmasını önleyen birleştirici ve bütünleştirici temel oldu. Burada tanımlanan Türklük ırka dayalı bir anlam değil, her kökenden gelen vatandaşların vatandaşlığı ve ulusal kimliği anlamını içermekte.⁹⁰

Millet için de, yine aynı yıllarda Mustafa Kemal, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir” şeklindeki tanımıyla aynı yaklaşımı millet kavramında da gösterdi. Dolayısıyla milliyetin esasını da ırka değil sadakata dayandırdı.⁹¹

Devletin uluslaştırılmasından sonra ulusal bir kimlik yaratmak amacıyla bir dizi köklü atılımlara girişildi. Bunun temel felsefesi ise; Türkiye toprakları üzerinde, evrenselliğe de açık bir ulusal kimlik yaratma amacını içeriyordu.

89 Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, s.224.

90 Tanör, a.g.e., s.224.

91 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY İstanbul 2002.s.309-310.

Bunlardan Türkiye toprakları vurgusu; bu Ulusçuluk ve uluslaştırma siyasetinin dünya Türklüğüne ilişkin iddialar içermemesi, saldırgan ve yayılman olmaması barışçı ve savunmacı olması anlamına gelmekte. Evrensellik ise; yabancı ve Batı düşmanlığını reddederek "Muasır medeniyet" yani çağdaş uygarlığın değerlerinin benimsenmesi, hatta hedef olarak üzerine çıkılması anlamına gelmektedir. Ulus kavramı, insanlığın gelişme süreci sonunda vardığı en ilerlemiş birlikteliği oluşturan toplumsal yapıyı anlatır. Millet ve yerine göre halk sözcükleri ile anlatılan bu yapı, bir gelişme düzeyini, bilinçli ve kişilikli bireyler olgusunu içerir. Ulusçuluk/Milliyetçilik ise büyük bir toplumsal gerçek ve ulus düşüncesinin üzerine kurulu olan çağın en etkin kültür ve politika anlayışı olarak anlamlandırılır. Milliyetçilik⁹² Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Devriminin önde gelen ilkelerinden biridir.⁹³ Her ideoloji gibi milliyetçilikte kendine hasımlar seçer. Tepkisini belli hedeflere yöneltir. Bu hedefler başka ulusların milliyetçilikleri olabileceği gibi yabancı boyundurukları da olabilir. Türkiye'deki Jön Türk ve ulusal kurtuluş savaşı milliyetçiliği de tepkici özellikler sergilemişti. Ancak kurtuluş savaşı sonrasında oluşan Türk milliyetçiliği kendi içine kapanıp bir tepki milliyetçiliği gütmedi. Her düşünce gibi milliyetçilikte kendini tanımlamak için "öteki"ne hatta bir "düşman"a ihtiyaç duyarken bu yola sapmadı. Yabancı düşmanlığı, Batı düşmanlığı, komşu düşmanlığı gibi yollarla kendini tanımlamayı reddetti. Oysa elverişli koşullara sahipti. Daha çok yakın bir tarihte ülke ve halkı hor görülmüş ve istilaya uğramıştı. Emperyalizm ile uygarlığı ayırmayı iyi bilen devrimci kadro Batı'yla hatta eski düşmanlarla kompleksiz ilişkiler kurdular. Geriliği dış bahanelerde aramak yerine içerde ve geçmişte arayan devrimci kadro milliyetçiliği evrensellekle bağdaştırmayı seçti. Öteki ya da hasım olarak yabancıları başka milliyetçilikler olarak görmedi. Kendini sorgulayarak cehalet, taassup ve gericiliği asıl hedef olarak belirledi. Uluslaştırma pers-

92 Milliyetçilik ile ilgili bkz. Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, AAM Yayını, Ankara 1987; Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, AAM Yayını, Ankara 1992; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Bilgi yayınevi, Ankara 1999.

93 Türk milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili olarak bkz. David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Kervan yayınları, İstanbul 1979.

pektifi işte bu doğrultuya oturtuldu. Ulusçuluk başka ülkelerde zaman zaman monarşi kurumu ve dinsel ideolojiyle uyuşabilmişken, Türkiye’de geçmişten esaslı bir kopuş olarak belirdi ve bu yönüyle devrimci lâik bir kimlik kazandı.⁹⁴

Toplumda ulusal yapının gelişmesi için özellikle üç temel araca başvuruldu. Bunlar okul (eğitim), Ordu (zorunlu askerlik) ve Siyasî Katılım⁹⁵’dır. Bu bağlamda birçok yeni uygulama devreye sokuldu. En çok da kütür ve eğitim kurumlarına önem verildi. Örneğin Lâiklik ulusçuluğun en önemli ideolojik desteği olarak din egemenliğinden ulus egemenliğine, ümmetten millete geçişte kilit rol oynadı. Bunun aracılığıyla da dinsel kimlik yerine ulusal kimlik ön plâna çıkarıldı. Ayrıca 3 Mart 1924’de öğretim birleştirilmesinden⁹⁶ sonra 1926 yılında Milli Eğitim Teşkilâtı Hakkındaki Kanun çıkarıldı. Bu kanun ile Türkiye’deki bütün eğitim kurumları yeni bir düzene sokuldu ve Türkiye’nin bugünkü okul sistemi ana çizgileriyle kuruldu. İlk ve Ortaöğretimin esasları belirlendi. Devlet çağdaş eğitimi bireylerine sunmak üzere her türlü yetki ve sorumluluğu üstlendi.⁹⁷ Daha sonra Kasım 1928’de yazı inkılâbı⁹⁸ gerçekleştirildi. Kabul edilen yeni harfler tüm ulus tarafından kısa sürede benimsendi. Hemen Kanunun arkasından açılan Millet Mektepleri ile Türk tarihinde o güne kadar görülmemiş bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Bu sayede hem okuma yazma kolaylaştı ve eğitim sistemi en sağlam biçimde kuruldu. 1928 Lâtin harflerinin kabulü yalnız aristokratik bir dilin kırılması ve halkla aydınların arasının bulunması bakımından değil, ulusal dilin gelişimi bakımından da büyük bir dönüşüm oldu. Alfabe dil ayrılığı son buldu. Kolay

94 Tanör, **Kurtuluş Kuruluş** s.227-228.

95 Erözden, a.g.e., s.123.

96 Tevhid-i Tedrisat Kanununun Kabulü ile ilgili bkz.TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, c.7. 3 Mart 1924. s.25.

97 Eğitim çalışmaları için bkz.Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, AÜ SBF Yayını, Ankara 1982; Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitim Tarihi**, DTCE Yayını, Ankara 1982.

98 Yazı inkılabı için bkz.İlber Ortaylı, “Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi” **Atatürk Döneminin Toplumsal ve Ekonomik Sorunları 1923-1938**, İstanbul 1977; Hamza Zülfikar, “Arap Harflerinden Yeni Türk Harflerine” **Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler**, AKDITYK Yayını, Ankara 1991; Afet İnan, **Harf Devriminin Ellinci Yılı Sempozyumu**, TTK Yayını, Ankara 1981.

ve dile uygun alfabe ulusal kültür politikaları için son derece elverişli bir araç durumuna geldi. 10 Nisan 1931'de Türk ocaklarının kapanmasından sonra 19 Şubat 1932'de Halkevleri (ve Halkodaları) kuruldu. Bunlar uluslaşma hareketini taşıraya yayan merkezler oldular.⁹⁹

Kültür alanında ele alınan bir diğer konu Tarih¹⁰⁰ oldu. Tarih, emperyalizmin elindeki en önemli ideolojik araçlardan biriydi ve Sevr şokunu yaşamış bir Türkiye'nin bu konuya eğilmesi son derece doğaldı. Tarih çalışmaları bağlamında Anadolu tarihi ele alındı. Hititlerin Türk oldukları öne sürülerek, özellikle Hitit tarihine sahip çıkıldı. Bu bir çeşit Anadolu'nun "manevî tapusunu" çıkartmak hareketiydi. Cumhuriyetin bu topraklar üzerindeki varlığını meşrulaştırmayı amaçlıyordu. Türklerin uygar bir ulus olmadıkları savına karşı, Türklerin kökeni olan Orta Asya'nın tarihi ele alınarak, o bölgenin bir uygarlık kaynağı olduğu, hemen bütün insan topluluklarının oradan çıktıkları kuramı geliştirildi.¹⁰¹ Bugün Türk tarihçiliğinin belli bir düzeye ulaşmasında çok büyük katkıları olan Türk Tarih Kurumu 15 Nisan 1931'de kuruldu. Tarih anlayışında değişim, uluslaştırma çabalarının bir başka boyutu oldu. Geleneksel tarih anlayışı ve öğretimi İslâm ve Osmanlı eksenliydi. Yeni anlayış bunun yerine ulusun tarihini getirdi. Halka daha fazla yaklaşmak ve duru bir su gibi berrak bir dil yaratmak amacıyla dil çalışmalarına başlandı. Bu amaçla 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu kuruldu.¹⁰²

1933'de Üniversite köklü bir tasfiye ve reformdan geçirilerek yeni Yüksek öğretim modern bilime açıldı.¹⁰³ 1933-34'de Orta ve Yüksek Öğ-

99 1950'ye gelindiğinde Türkiye'de 478 Halkevi, 4322 Halkodası kurulmuştu. Halkevlerinin 9 etkinlikt kolu vardı: 1.Dil, Edebiyat, Tarih, 2.Güzel Sanatlar, 3.Temsil, 4.Spor, 5.Toplumsal Yardım, 6.Halk Dersaneleri ve Kurslar, 7.Kütüphane ve yayın, 8.Köycülük, 9.Müze ve Sergi. Türkiye'de okulların ne denli yoksun olduğu ve yetkin nüfus için kültür merkezlerinin önemi düşünülürse, bu hareketin gerekliliği ortaya çıkar, Akşin, a.g.e., s.74.

100 Bkz.Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih**, Afa yayımları, İstanbul 1992.

101 Akşin, a.g.e., s.75.

102 Dil çalışmaları için bkz.Necmi Dilmen, **Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları**, İstanbul 1936; Hasan Reşit Tankut, **Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri**, İstanbul 1936.

103 Üniversitelerin gelişimi için bkz.E.Hirs, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi I**, İstanbul 1950.; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AAM Yayını, Ankara 2003.

retime konulan İnkılap Tarihi Dersleri, 1940'da kurulan Köy Enstitüleri¹⁰⁴ gibi kurumlar Kültürel alan da ulusal kimlik yaratmanın gözde alanları oldu.

Uluslaşma yolunda başvurulan ikinci araç ise ordu oldu. Türk Silâhlı Kuvvetleri geleneksel görevlerinin yansira özellikle köylü gençlere ulusal bilinç aşılayan okul işlevi gördü. Genelleştirilen ve zorunlu kılınan askerlik hizmeti kanalıyla bireylerde öncelikle vatan kavramı ulusal bir içeriğe büründürüldü. Ayrıca yine ordu sayesinde vatan kavramı değer yüklü bir içeriğe kavuşturularak bir ölçüde kutsallaştırıldı. Yani Türk Silâhlı Kuvvetleri ikinci bir yurttaşlık okulu işlevini yerine getirdi.

Bu yolda kullanılan üçüncü araç ise Siyasal katılım oldu. Bunu sağlamakla da Cumhuriyet Halk Partisi görevlendirildi. Rejim, siyasal anlamda devletçiydi. Tek partiydi. Devletin kendi milletini oluşturmaya ve devlet-millet bağlantısına aracılık eden ana köprü Cumhuriyet Halk Partisi idi. CHP sayesinde birey ulusal alana dahil edildi. Ayrıca bireylerde ortak bir kültürün oluşumuna yardımcı oldu.

Lâiklik temeline dayalı hukuk birliği ve tekliği toplumu ve yurttaşları birleştirmenin, dolayısıyla uluslaştırmanın hukukî aracı oldu. Ümmet toplumundan ulus toplumuna geçişi göstermesi bakımından, tekke ve zaviyelerle, tarikatların yasaklanması da çok anlamlıydı. Bununla cemaat yapıları kırılarak yerine "vatandaş" eksenli ulus oluşturma yolu açıldı. Amaç dinsel rehberler yerine ulus-devlete bağlanmayı sağlamaktı.

Böylece ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratmış oldu. Cumhuriyetin en önemli dayanağı olarak ulus-devlet yapısı başarılı oldu. Çünkü ulus-devlet bugünde sınırları ve ana kuruluşuyla süreklilik göstermektedir. Monark monarşi ve din eksenli birlik ve kimlik anlayışlarının yerini ulusçuluk ve ulusal aidiyet duyguları büyük çapta doldurmuş bulunmaktadır.¹⁰⁵

104 Köy Enstitülerinin kuruluş ve kapatılışı ile ilgili bkz. Şerafettin Turban, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (19 Kasım 1938 - 14 Mayıs 1950)* 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 38-51.

105 Bülent Tanör, a.g.e., s.236.

2. Ulusal Tam Bağımsızlık

Atatürk'ün ulusuyla birlikte kurduğu ulusal devletin temel dayanaklarından birisi de ulusal tam bağımsızlık oldu. Yeni devlet için bağımsızlık olmazsa olmaz bir olgu olarak yer aldı. Çünkü Millî Mücadele her şeyden önce bu ülkünün gerçekleşmesi için yapıldı ve başarıya ulaştı. Daha başlangıçta Amasya Genelgesi'nin ilk maddesinde ulusal bağımsızlığa vurgu yapıldı. Erzurum Kongresi'nde iç ve dış bağımsızlığın üzerinde özellikle durularak, ulusal sınırlar içinde bağımsızlığın mutlaka sağlanması gerçeği karara bağlandı. Sivas Kongresi'nde ise "Amerikan Mandası" savunucuları ile bağımsızlık taraflısı üyeler sert tartışmalara giriştiler ve Mustafa Kemal Paşanın ağırlığını koymasıyla tam bağımsızlık şeklinde bir düşüncenin ön plâna çıkması sağlandı. Burada temel ilke "bağımsızlığına kast edilen Türk ulusunun saygın, onurlu bir ulus olarak yaşaması idi. Bu ilke de ancak ulusun bağımsız olmasıyla mümkündür. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık önünde uşak olmaktan başka bir muameleye lâyık görülemez. Yabancı bir devletin koruma ve kollayıcılığını kabul etmek insanlık yeteneklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildi. Gerçekte bu seviyesizliğe düşmemiş insanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Halbuki Türk'ün onuru, gururu ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!... Bu nedenle Ya istiklâl Ya ölüm ! işte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktır."¹⁰⁶

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türk ulusu için en başta kayıtsız şartsız bir bağımsızlık öngörüldü. Çünkü uluslar, dünya ulusları arasındaki yerlerini ancak siyasal bağımsızlık ve bunun ideali olan tam bağımsızlık ile alabileceklerdi. Uluslar arası hukukun bu alanda tanıdığı hak ve yetkiye sahip olmadan bir ulusu oluşturan devletin tanınması ve sayılması mümkün değildi. Eğer bir devlet, başka bir devletin vesayetine veya korumasına sığınarak onun kanatları altına girmeyi kabul ederse, bu devletin saygınlık kazanmasına imkân yoktur. Bundan dolayı ulusal bağımsızlık

106 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s.9-10.

kavramı, Türkiye Cumhuriyeti Ulus-devletinin amaca yönelik temel dayanaklardan en önemlisi oldu ve titizlikle savunuldu.¹⁰⁷

Cumhuriyetin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'e göre tam bağımsızlık; siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel vb. her hususta tam bağımsızlığı ve serbestliği içermekte ve burada belirtilen hususlardan birinden yoksun olmak ise bir ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlıktan yoksun olması¹⁰⁸ anlamına gelmekte idi.

Bağımsızlığın bu denli önemsenmesinin nedeni olarak, Osmanlı Devletinin gerçek bağımsızlıkla bağdaşmayan yönlerinin görülmesi, değerlendirilmesi ve bundan yeni değerler için sonuçlar çıkarılması nedeniyledir. Devletin daha kurulma aşamasında 17 Şubat 1923'de İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde; "Osmanlı Devleti gerçekte ve fiilen istiklâlden yoksun bir hale getirilmişti. Kendi uyuğuna koyduğu bir vergiyi yabancılardan alamazdı. Gümrük işlerini ve vergilerini dilediği gibi düzenleyemezdi. Bir devlet ki yabancılar üzerinde yargılama hakkı yoktu. Demiryolu yapmak için, fabrika yapmak için devlet serbest değildi. Böyle bir devlet bağımsız olabilir mi? Osmanlı ülkesi yabancıların serbest bir kolonisinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı içindeki Türk ulusu da tamamen esir bir duruma getirilmişti. Bu sonuç milletin kendi iradesi ve kendi egemenliğinin, şunun bunun elinde kullanılır hale gelmesinden doğmuştur. O halde millî bir dönem yaşanmadığı ve millî bir tarihe sahip bulunulmadığı"¹⁰⁹ ifade edilmiştir.

Yine bu dönemde Osmanlı Devletinin ekonomik gelişmesini engellemiş olan kapitülasyonlar da şiddetli bir şekilde değerlendirmeye ve eleştiriye tabi tutuldu. Örneğin Mustafa Kemal tarafından 25 Aralık 1922'de Le Journal muhabiri Paul Herriot'a verilen bir beyanatta; "Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettir-

¹⁰⁷ Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Kalkınma Modeli". *Atatürk ve Atatürkçü Düşünce (Seçilmiş Makaleler)*, Türkiye Cumhuriyetinin 80.Yıldönümüne Armağan, GNKUR Basımevi, Ankara 2003. s.199.

¹⁰⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, AAM Yayını, Ankara 1999., s.27.

¹⁰⁹ ASD I-III, II..s.108-109.

meğe muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler bu konuda pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülasyonların idamesi kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevk edeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiye esir olmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahede de bulunmaya azm etmiştir"¹¹⁰ diyerek tam bağımsızlığın ne derece önemli olduğunu bir kez daha vurguladı.

Yine ulus, devletin kurucuları için bağımsızlık yaşamak için hava ve su kadar gerekiyordu. Nitekim 22 Nisan 1921'de Hakimiyeti Milliye gazetesine yapılan bir açıklamada; "Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben, milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından bağımsızlık aşkı ile yaratılmış bir adamım... Bence bir millette şeref, hayriyetin, namusun ve insanlığın doğup yaşayabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve bağımsızlığına sahip olmasıyla mümkündür. Ben şahsen bu saydığım özelliklere çok önem veririm ve bu özelliklerin kendimde varlığını idame edebilmek için milletimin de aynı özellikleri taşımasını şart ve esas bilirim. Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin evladı kalmalıyım! Bu sebeple ulusal bağımsızlık bir hayat meselesidir"¹¹¹ şeklinde açıklamıştı.

Ancak bağımsız devletler ülkelerinin iç ve dış politikalarını başka ülkelerin karışmasına imkân vermeksizin çizebilir ve yürütebilirler. Dışa bağımlı ülkeler için böyle bir serbestlik söz konusu olamaz. Türkiye Cumhuriyetinin ulusal sınırlar içinde bir devlet olarak varlığını sürdürebilmek, bu temel ilke uğrunda her türlü fedakarlığı, her an yapmaya hazır olmak bu devletin özünü ve amacını oluşturmaktadır. Bu amacı en iyi şekilde gerçekleştirmek ise önce güçlü olmak ve ulusun kendi gücüne dayanması ile mümkündür. Bu da bağımsız dış politikayı gerektirmektedir. Bir devletin dış politikasını kendi ulusal çıkarları ve ihtiyaçları yönünde saptaması ve bu yönde yürütmeye çalışması en doğal hakkıdır. Aksi takdirde o ülke ulusal çıkarlarını koruyamaz.¹¹²

110 ASD III, s.79.

111 ASD III, s.31.

112 Tosun, "Atatürk'ün Kalkınma Modeli" s.200.

Emperyalizme karşı verilen ilk ve başarılı bağımsızlık hareketi olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan Lozan Antlaşması, büyük savaştan sonra eşitler ve özgürler arasında yapılan tek önemli antlaşmadır. Kazanılan bağımsızlık bu sayede sağlama bağlanmış, radikal dönüşümlere gidecek olan yol açılmıştır. Bu antlaşma Ortadoğu'daki ilk ulus-devletin kurulduğunu bildirir. Ayrıca onu, Avrupa Uluslar Hukukuna davet eder. Ayrıca Lozan Antlaşması, tarihsel ve felsevi değer de yüküldür. Çünkü İslâm dünyasından Batı'ya karşı ilk başarılı ve dinsel olmayan (lâik) bir tepki kabul görmüş oluyordu. Doğu-Batı, Avrupa/Asya'ya da Hristiyan/Müslüman dünya arasında yeni bir uyumun da kapısı aralanmış oluyordu.¹¹³

Tam bağımsızlık anlayışı, yabancı düşmanlığı ya da uluslar arası ilişkilerde yalnızcılık politikası anlamına gelmemektedir. Burada insanlığın ortak malı olan ülkenin kaynaklarından bütün insanlığı yararlandırmayı öngörmektedir. "Milletler yerleştikleri arazinin gerçek sahibi olmakla beraber insanlığın vekilleri olarak da o arazide bulunurlar. O arazinin servet kaynaklarından hem kendileri faydalanırlar hem de, bütün insanlığı faydalandırmakla yükümlüdürler. Bu kurala göre bunu yapmayan milletlerin yaşama hakkına ve bağımsızlığına lâik olmamaları gerektiği"¹¹⁴ inancı hakimdir.

Türkiye Cumhuriyeti, uluslar arası topluluğun bir üyesi olarak diğer devletlerin eşit haklarla katıldığı ve gelişmeye katkı sağlayacak yararlı uluslar arası işbirliğinden ve uluslar arası örgütlerin kurulmasından yanadır. Bu bağımsızlık anlayışı, uluslar arası güvenlik anlaşmalarına da karşı değildir. Hatta bu kuruluşlara öncülük etmeyi öngörmektedir. Dünya barışı için saldırganlara karşı etkili uluslar arası kuruluşlara taraftardır. Zira günümüz dünyası da zaten bu yoldadır. Yeryüzünde yoksul insanlar ve toplumlar bulundukça, dünyanın mutluluğa kavuşmasının, ileri ülkelerin bile rahat ve mutlu olmasının imkânsızlığı ortaya çıkmıştır. O halde uluslar arası yardımlaşma ve dayanışmaları, ister maddî ister manevî alanlarda olsun, tam bağımsızlığı yok eden bir davranış veya ilke saymak doğru değildir.¹¹⁵

113 Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, s.125.

114 ASD II, s.8.

115 Süfeyman Hatipoğlu, "Atatürk İnkılaplarının Dayandığı Bütünlüyci İlkeler", *Atatürk Konferansları (1998-75.YY Yurtiçi)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.s.106.

3. Ulusal Egemenlik

Günümüzde Tarihi, kültürü ve gelenekleri ortak olan toplumlar yaşadıkları topraklar üzerinde siyasal bir örgütlenmeye giriştiklerinde, kurulan örgütün adı devlet; onu oluşturan toplumlar ise ulus olarak tanımlanmaktadır. Devlet tarafından ulus adına kullanılan yetki, ulusal egemenlik¹¹⁶ olarak adlandırılmaktadır.

Ulusal egemenlik kavramı 18. yüzyıl sonunda kıta Avrupa'sının bazı ülkelerinde gündeme geldi. Monarşiye dayalı yönetimlerin kısmen din, kısmen gelenekle meşrulaştırılan egemenliklerine karşı, siyasal iktidarda söz sahibi olmak isteyen toplum kesimleri tarafından geliştirilerek evrensel bir nitelik kazandı. Devlet içinde en üstün hükmetme gücü olarak tanımlanan egemenliğin, ulusa ait olduğunun ifade edilmesi, devlet yaşamında en üstün gücün bir tek kişi yada guruba değil, bütün ulusa ait olduğu anlamına gelir. Bu ise yönetim biçiminin halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine dayanan demokratik sistem olmasını gerektirir. Türkiye'de ulusal egemenlik ile demokratik devlet kavramları arasında görülen yakın ilişki de bunun bir yansımasıdır.¹¹⁷

Ulusal egemenlik ilkesi, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren belirgin şekilde ortaya atıldı ve sürekli olarak gündemde tutuldu. Mustafa Kemal Atatürk, Türk ulusunun yapılan ve yapılacak olan işlerde söz sahibi olmasını amaçladı. Cumhuriyetin gerçek anlamda demokrasiye açılabilmesi için önce bütün ulusa dayalı olması gerekliydi. Kurulmakta olan bu yeni devlette temel esas ulusal egemenlik idi. Bu esasın yerleştirilmesi hususunda kurucu kadro son derece çetin bir mücadele verdi. Nitekim Mustafa Kemal, yeni devlet için Anadolu'ya ayak basar basmaz Samsun'dan İstanbul'daki hükûmete gönderdiği uzun raporunda; "Millet yek vücüt olup egemenlik esasını, Türklük duygusunu ittihat etmiştir" diyerek ulus egemenliği konusuna ilk kez yer vermiş oldu. Bu tek cümlede, ulu-

116 Genel olarak egemenlik, ulusal egemenlik, anlamı ve gelişmesi için bkz. Hamza Eroğlu, *Atatürk Ve Milli Egemenlik*, AAM Yayını, Ankara 1998; Turhan Feyzioğlu, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, AAM Yayını, Ankara 1988.

117 Sabuncu, a.g.e., s.94.

sal mücadelenin dayanacağı üç temel ilke bulunuyordu. Milletın düşmana karşı tek vücut halinde birleşmesi, ulusun egemenliği ve Türk milliyetçiliği.¹¹⁸

Bu rapordan tam bir ay sonra 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi yayınlandı. Burada "Milletin istiklâlını yine milletın azim ve kararının kurtaracağı" Türk ve dünya kamuoyuna deklâre edilirken, vatan ve milletın bağımsızlığını kurtarmanın tek yolu olarak millî irade görülmüştü. Bu irade bundan bir ay sonra 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nde "Ulusal gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak temel ilkedir"¹¹⁹ şeklinde yurdun kurtarılmasında, ulusal iradeye bir kez daha önem verilmiş oldu.

Daha sonra 4 -11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarını aynen kabul ederek, Onu bütün ülkeye yaydı ve bütün ülke için geçerli saydı. Sivas Kongresi sonunda yayınlanan "Umumî Kongre Beyannamesi"nin ikinci maddesi "millî iradeyi hakim kılmayı" esas alırken, sekizinci maddesi ile de "millî iradenin meydana geleceği yerin millî meclis olduğu" hükme bağlandı.¹²⁰

Atatürk Erzurum'da ve Sivas'ta ulusal direniş hareketini bir teşkilâta kavuşturmak, ona bir meşruluk temeli kazandırmak için Heyet-i Temsiliye'yi¹²¹ oluşturdu. Bunu yaparken mücadelenin fikir ve tanıtma yönünü üstlenmesi için Sivas'ta İrade-i Milliye (Millî İrade), daha sonra Ankara'ya gelince de Hakimiyet-i Milliye (Millî Egemenlik) adlı gazeteleri kurdu. Bu gelişmeler mücadeleyi ulusal egemenlik ilkesine dayandırma azminin en güzel delilleridir.¹²²

Anadolu'da bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Meclis-i Mebusan 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle çalışamaz duruma gelerek dağıldı. 1876 Anayasasına göre kurulan ve yetkileri sınırlı olan bu Meclis ulusal iradeyi tam olarak temsil etmekten uzaktı. Nihayet millî irade ve

118 Tosun, "Atatürk'ün Kalkınma Modeli" s.202.

119 Feyzioğlu, a.g.e., s.20-21. Ayrıca bkz. Eroğlu, a.g.e., s.20-21.

120 Sivas Kongresi ile ilgili bkz. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969. s.21.

121 Heyet-i Temsiliye'nin seçiliş ve Ankara'daki faaliyetleri için bkz. Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

122 Feyzioğlu, a.g.e., s.21.

millî egemenliğin meşru ve hukukî temsil organının oluşturulması için beklenen fırsat gelmişti. Nitekim yapılan seçimler sonrasında Meclis 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı. Seçimle iş başına gelen bu Meclis, ulus iradesini gerçekleştirdiğinden ulusun gerçek temsilcilerinden oluştu. Ve doğmakta olan yeni bir devletin ilk siyasî organı olarak faaliyete geçti. Meclis bir yandan bu yeni devletin bütünlüğünü gerçekleştirme amacı ile iç ve dış düşman kuvvetlere karşı girişilen savaşı yönetmeye başlarken, öbür yandan da, kurucu bir yasama kurumu olarak, doğmak üzere bulunan bu yeni devletin siyasî, hukukî temelleriyle ilgili, ihtiyaçları karşılayarak önemli prensipler oluşturmaya çalıştı. Mustafa Kemal'in Meclis Başkanlığına seçilmesi ile hizmete başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi, tarihi büyük sorumlulukları üstlenen bir Meclis oldu.¹²³

Cumhuriyetin temel dayanaklarından biri olan ulusal egemenlik ilkesini, Türk ulusunun siyasal ve sosyal gelişmesinde gerçekten çok önemli bir aşama ve gelişme olarak anlamak gereklidir. Sadece eski Türk devletlerinde değil, son dönem tarihindeki altı yüzyıllık bir siyasal egemenliğin somut örneği Osmanlı İmparatorluğu'nda, yönetenle yönetilen arasında ilişki göz önüne getirilecek olursa; yönetimde halk iradesinin egemen olacağının açıkça ilân edilmesi, Türk siyasal yaşamında başlı başına bir inkılâp oldu. Çünkü yönetici otoriteyi temsil eden padişahın karşısında halk egemenliği söz konusu olamayacağı gibi düşünülemezdi de. Padişahlık kurumu karşısında, yönetilen halk kitlesinin durumu kulluktan daha ileri bir şey sayılamazdı. Hiç kimseye karşı sorumlu olmayan bir kişide toplanan iktidara halk yıllar yılı katlanmayı bir görev saymıştı. O dönemin Meclisi, yine o zamanın koşullarının bir zorlaması ve gereği olarak, milletin tek temsilcisi niteliğindedir. Kuvvetler birliği sisteminin benimsenmesi, bu meclisin belirgin özelliği idi. Türk milletinin temsilcisi olarak çalışan Mecliste, Meclis başkanın aynı zamanda hükümet ve devlet başkanı olarak da adlandırılması bunun kanıtıdır. Bu meclis o dönemin ortamında güç ve yetki bakımından olağanüstü nitelikteydi.¹²⁴

123 Eroğlu, a.g.e., s.23.

124 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Bekir Balta, *Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti, İncelemeler, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını*, Ankara 1960.

Buradan da anlaşıldığı gibi yeni devletin temel dokusunda egemenliğin kaynağı kesinlikle ulus ve onun bütün bireyleri oldu. Egemenliği ulusun seçtiği üyelerden oluşan TBMM, ulus adına kullanır. Mutlaka ulusu temsil eden ulusal irade, ulus adına sınırlı ve belirli zaman için en sonunda ulusça yenilenmektedir. Özde olan ulustur. Öyle ise TBMM ulusun bir uzantısından ibarettir. Ulusun doğrudan doğruya, kendi iradesiyle kurduğu, her zaman değiştirilebilen bir araç olan TBMM ulusun altındadır. Onun iradesinin bir parçasıdır.¹²⁵

Ulusal iradeyi ilk kez gerçekleştiren TBMM'nin bu yoldaki olumlu eserlerinden en önemlisi 1921 anayasası idi. Yeni Türkiye devletinin ilk anayasası bu devletin durumunu yansıtan, diğer hukukî çabalarına yön veren önemli bir belge sayılır. 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak adlandırılan bu yasa Cumhuriyet döneminin ilk temel yasasıydı.

Bu anayasanın temel maddelerinden birincisi; "Egemenlik kayıtsız şartsız olarak ulusundur" diye başlar ve "İdare usulü, halkın kendi mukadderatını (yazgısını) bilfiil (eylemlî) olarak kendisinin yönetmesi ilkesine dayanır" şeklinde tanımlanır. Bu ilke anlam ve ruhuyla egemenliği bir kişiye veya zümreye vermek yerine, Türk ulusunun eline bırakmıştır. İkinci maddesi "yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan BMM'de belirir ve toplanır" şeklinde belirtilmekle, ulusal iradenin Türk ulusuna ait olduğu, bu iradeyi ulus adına temsil yetkisinin Meclise tanındığı onaylanmıştır. Bu konuda üçüncü madde; "Türkiye devleti, BMM'nce yönetilir ve TBMM hükûmeti adını taşır" şeklinde tarif edilmiştir.¹²⁶ Bu yönüyle 1921 anayasası, birçok hukukçuya göre bir ihtilâl anayasası ve olağanüstü durum ve koşulların gereklerine uygun, düzenleyici bir yasadır.

Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait oluşu daha sonraki yapılan 1924-1961 ve 1982 anayasalarında da korunacaktır. Egemenliğin ulus adına han-

¹²⁵ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Anadolu Üniversitesi yayını, Eskişehir 1988. s.124.

¹²⁶ 1921 Anayasası ile ilgili olarak bkz. Ergun Özbudun 1921 Anayasası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1992; A.Şeref Gözübüyük-Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1957; Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

gi organlar tarafından kullanılacağı ile ilgili anlayış 1920'lerden 1980'lere doğru gittikçe çok partili demokrasinin ve hukuk devletinin gereği olarak evrimleşecektir.¹²⁷

Egemenliğin kullanılması bakımından 1982 anayasasının 1961 Anayasasından devraldığı hüküm ise, Türk ulusunun egemenliğini "anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle" kullanacağını belirterek, ulusal aidiyet bakımından kayıtsız şartsız olan egemenliğin kullanılmasını anayasanın koyduğu esaslar ile sınırlı kılmaktadır. Aynı maddenin son fıkrasında yer alan "hiçbir kimse veya organ kaynağını anayasadan almayan bir yetkiyi kullanamaz" hükmü de göz önüne alındığında, Anayasanın egemenliği ve kullanılmasını hukukla kayıtlı bir yetki olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda gerek 1961, gerekse 1982 anayasaları ile oluşturulan devlet sisteminin, ulusal egemenlikten çok anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğüne dayalı şekle dönüşmüştür. Ulus, kurucu gücünü anayasaya oy vermekle kullanmış olmakta, bundan sonra egemenliğin kullanılması anayasa kurallarının çerçevesinde söz konusu olabilmektedir.¹²⁸

Ulusal egemenlik ilkesinin kurulan cumhuriyetin temeline oturtulması, ulusal birlik ve beraberliği sağladığı gibi, uluslaşma olayına da kolaylık sağladı. Ulus daha bilinçli, daha idealist bir topluluk halini aldı. Ulusal egemenlik ve demokrasi, Türk toplumunu en gelişmiş toplum düzeni olan Devleti, şekil ve muhteva olarak Cumhuriyete yöneltti. Cumhuriyet ulusal egemenlik ilkesinin sadece ürünü değil, sadece tabii bir sonucu değil başarının da sebebi ve amili oldu.¹²⁹ Ulusal egemenlik düşüncesinin sonucu olarak, laik toplum ve hukuk devleti düzenine geçiş ile birlikte ümmet fikri, yerini ulus fikrine bırakırken, kul / tebaa fikri ise yerini insan / vatandaş fikrine bıraktı.¹³⁰ Böylece günümüzde savunulan ve uluslar arası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak

127 Bkz. Feyzioğlu, a.g.e., 48-55.

128 Sabuncu, a.g.e., s.95.

129 Eroğlu, a.g.e., s.68.

130 Bkz. Zeki Hafizoğulları, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri AKM Yayını, Ankara 2001.

yüklenen insan hakları düşüncesinin temelleri atıldı. Bugün insan hakları ancak lâik demokratik bir hukuk devleti düzeninde mümkün olabilmekte.

Günümüzde uluslar arası antlaşmaların, ulusal devletlerin egemenliği- ni sınırladığı ve giderek sınırlı bir egemenliğin söz konusu olduğu öne sürülmektedir. Meclis bir yasa ile bu tür antlaşmaları kabul ederse o zaman bir iç hukuk düzenlemesine dönüşeceği için, ulusal egemenliğin sınırlan- ması diye bir şey söz konusu değildir. Ulusal egemenliğin uluslar arası ala- na uyumu için bu tür adımlar atılabilir ama ulusal egemenlikten vazgeçile- mez. Uluslar arası antlaşmaların ulusal anayasalara üstünlüğü diye bir hu- kukî durum düşünülemez. Bir uluslar arası antlaşmanın ya da sözleşmenin ulusal anayasaya aykırı hükümleri geçerli olamaz. Türkiye Cumhuriye- ti'nde üstünlük anayasadadır ve anayasaya göre de ulusal egemenlik ge- çerlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal devlet olarak ayakta kalabilmesi, anayasadaki ulusal egemenlik kuralının kesin olarak uygulanmasını gerek- tirir. Bir hukuk devletinde anayasanın üstün olması temel kuraldır ve bu doğrultuda ulusal egemenlik anlayışı da devletin yapısı açısından belirle- yicidir.¹³¹

4. Lâiklik

Bugün çağdaş insan haklarının temelini oluşturan lâikliğin¹³² demok- ratik ülkelerin vazgeçilmez ilkesi haline gelmesi, bu ilkeyi benimseyen ül- keler için uzun bir mücadeleyi gerektirdi. Türkiye'de ulus-devletin temel dayanaklarından biri olan lâiklik kavramı "Batılı demokrasi anlayışında kişilik, hürriyet ve eşitlik gibi akıl ve vicdan özgürlüğünün bir sonucu ola- rak gelişti."¹³³

131 Bkz. Hafızoğulları, a.g.e., Sabuncu a.g.e.

132 Latincedeki dine ilişkin olmayan manasına gelen "Laicus" sözcüğünden gelen "laiklik" teri- mi Türkçe'ye Fransızca'daki "Laic" yada "Laique" sıfatından geçmiştir. Fransızcası laicite olan bu kavram Batı dillerinde dine yada kiliseye ait olmayan anlamına gelmektedir. Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul, Adam Yay., 1984, s. 24-25.

133 İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyetini Laiklik İlkesi", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araş. Mrk. Yay., 1992, Ankara s.171.

Bugün lâiklik, kısaca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve bu yolla din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması olarak anlaşılmakta. Gerçektende din ve devlet işlerini birbirinden ayrılması ile kendiliğinden dinî inanç ve kanaat özgürlüğünün sağlanacağı ve bu özgürlüklerin temelini oluşturan düşünce özgürlüğünün gerçekleştirileceği düşünülmemeli. Bunun ötesinde, lâik devlet ilkesi ile bağımsızlık, ulus-devlet, kişi özgürlüğü, demokratik devlet gibi çeşitli anayasa ilkeleri arasında zorunlu bağlantılar kurulması gerektiği¹³⁴ ve bunlar var olduğu takdirde sağlanabilir.

Lâiklik bir ilke olarak Türk devlet sistemine 1937 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklikle girdi. Ancak Türkiye'de lâikliğin temellerini oluşturan adımları kuşkusuz daha eskilere¹³⁵ Osmanlı Devletinde Batı karşısında geri kalmışlığın fark edilmesiyle başlanan modernleşmenin başladığı II.Mahmut ve Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün. 18. yüzyılda devletin Batı karşısında geri kaldığının kabul edilmesi üzerine yenileşme hareketleri doğrultusunda Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı'dan alınan yeni bir hukuk ve mahkeme sistemi gelişmeye başlamış, buna bağlı olarak büyük ölçüde şeriat hukukunun yetki alanı daraltılmıştı.¹³⁶ Tanzimat döneminde modern anlamda standart bir hukukî uygulama getiren ve lâikliğe doğru en önemli adım sayılabilecek olay 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir. Bu kanunla mülkiyet ve miras konusunda önemli sayılabilecek hükümler getirildi.¹³⁷

134 Sabuncu, a.g.e., s.118.

135 Osmanlı'dan da önce Türk toplum geleneğinde bir tür lâisizmin zaten eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Eski Türk toplumlarında doğaya dayalı bir dünya görüşü egemenken, devlet örgütlenmesi de dinden bağımsız ve dünyevî bir olgu olarak, soy ve boyun bir bey ve beyler kurulu ile birlikte yönetimi şeklinde gelişmiştir. İslâm'la karşılaşılana Selçuklu sultanları, Arap Müslümanlığında geçerli olan din-devlet ilişkisini değil, eski Türklerde geçerli olan egemenlik, din devlet ilişkisini benimsedi. Araplarda devletleşme Müslümanlıkla birlikte geldiği için, din ve devlet iç içe girmekteydi. Oysa Türklerde, İslâm'a girmeden önce gelişmiş güçlü bir devlet geleneği vardı. Bu devlet geleneği dinî değil dünyevîdir. Bkz.Erkan, a.g.e., s.83.

136 İlhan Başgöz, "Türkiye'de Laikliğin Tarihsel ve Sosyal Kökenleri", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998*, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., s.63.

137 İliber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", Prof. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan, İstanbul, İ.Ü. Siyasal Bil. Fak. Yay., 1982, s.505-506.

Daha sonra başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi, lâiklik yönünden bir geçiş dönemi niteliği taşımaktadır. Bu dönemde çıkarılan bazı kanun ve kararnameler ile bazı uygulamalar düalist yapıyı güçlendirdi.¹³⁸

Ancak lâiklik konusunda en önemli adım; 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ile birlikte, ulusal egemenlik ilkesinin ön plâna çıkarılması ile atıldı. Millî Mücadele döneminde bu ilkenin benimsenmesi siyasî iktidarın insana dayandırılması, meşruiyet kaynağının tanrıda değil toplumda bulunması gerektiği anlayışı geliştirildi.¹³⁹ Rejim daha başlangıçtan itibaren dini politikadan ayırmak ve din temsilcilerinin politik, toplumsal ve kültürel işlerdeki gücüne son vermek ihtiyacını duymuştur. 29 Nisan 1920'da çıkarılan Hiyaneti Vataniye Kanunu ile dinin politik amaçlarla kullanılması da engellenmiştir.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra 1 Kasım 1922'de Saltanatın hilâfetten ayrılarak kaldırılması, dolayısıyla dinsel ve siyasal otoritelerin birbirinden ayrılması ile devletin yapısının lâikleştirilmesi yoluna gidildi.¹⁴⁰ 3 Mart 1924'de hilâfetin kaldırılması lâiklik yönündeki en kesin adımdır. Aynı gün çıkartılan Şer'îye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekaletlerinin Kaldırılmasına Dair Kanun ile insanlar arası hukukî ilişkiler ile ilgili konularda kural koyma ve yürütme yetkilerinin TBMM ve hükümette olduğu vurgulandı. İnanç ve ibadet işlerinin görülmesi için ise bir Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Lâiklik siyasal iktidarın kurumsal yapısını oluşturan devlet ile dinî kuruluşlar arasındaki ilişkilerin belli bir biçimde olmasını gerektirir. Bu ilişki din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin kişilerin iç dünyalarına ait bir inanç sistemi olarak korunması amacıyla yönelik olarak düzenlenir. Böylece hem dine bağlı devlet, hem de devlete bağlı din anlayışları reddedilmiş olur. Ancak, gerek İslâm dininin kendine has özellikleri, gerekse Türkiye'nin tarihsel koşulları, Türkiye'de dinsel hizmetlerin devlet hizmetlerinden tamamen ayrılarak tümüyle bağımsız cemaat örgütlerine bırakılmasına olanak ver-

138 Bunlara örnek olarak 1913'de çıkarılan Kiliseler Kanunu, 1915'de çıkarılan Hukuku Aile Kararnamesi verilebilir. Bkz: Ortaylı, a.g.m., s.507.

139 Sabuncu, a.g.e., s.118.

140 Tanör, a.g.e., s.250.

memektedir. Bu nedenle din ve din hizmetleri Türkiye'de yine devlete bağlı kalmakta ve bu hizmetlerin yerine getirilmesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı görevlendirilmiş bulunmakta.¹⁴¹

Aynı gün lâik-ulusal kimlikli yeni kuşaklar yaratmak amacıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartıldı. Öğretimi birleştiren bu yasa ile bütün öğretim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlandı. Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nce yönetilen bütün mektep ve medreseler bu yolla lâik tek eğitim kanalına sokuldu.¹⁴² 1925'te tekke ve zaviye, Türbe ve Tarikatların kapatılmasıyla toplumu lâikleştiren en radikal adımlar atıldı. Bugün bazı yazarlarca "sivil toplum örgütlenmesi sayılan bu topluluklarda bir dinsel mistik öndere bağlanmak esastı. Bağlananın da özgürleşme şansı pek yoktu. 1926'da Medenî Kanun'un kabulü ile doğum, eğitim, kültür, evlenme, ölüm, miras işlerinin ulema tarafından yönetilmesine son verildi. Kadın-erkek eşitliği, tek eşlilik, resmî memur önünde evlenme akdi, çocuğun dinsel eğitiminin ana-babaya verilmesi, reşitin dinini seçmede özgür olması gibi esaslar getirildi.¹⁴³ 1928'de yapılan anayasa değişikliği ile devletin dinî hükmü anayasadan çıkartıldı.¹⁴⁴ Din özgürlüğünün tüm boyutlarıyla sağlanabilmesi devletin ve toplumun bireyler üzerinde dinsel nitelikli bir baskıda bulunmayı önlemeyi gerektirir. Lâik bir devlet, toplumdaki yaygınlığı ne ölçüde olursa olsun, herhangi bir dine üstünlük ve ayrıcalık tanıyamaz. Böylece devlet herhangi bir dinî inancı topluma benimsetme yönünde etkinlikte bulunamayacağı gibi, tüm dinlere karşı eşit bir uygulama içinde bulunur. İşte lâik devlet anlayışının bir sonucu olarak 1928'den beri Türk anayasasında devlet dini ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁴⁵

141 Sabuncu, a.g.e., s.124-125.

142 Tanör, a.g.e., s.252.

143 Tanör, a.g.e., s.254.

144 Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesi amacıyla verilen tadil teklifinde gerekçe olarak ulusal egemenliğin gerçekleştirilmesini sağlayan en ileri devlet biçiminin lâik ve demokratik Cumhuriyet olduğu ve bu bakımdan lâik devlet ilkesine aykırı fıkraların Anayasadan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Gerekçeye göre din devlet ayrılığı, dinsizliğin desteklenmesi değil, dinin yöneticiler elinde araç olmaktan kurtarılmasıdır. Bkz. Muzaffer Sencer, "Din ve Toplum," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.2, İletişim yayınları, İstanbul 1981. s.565.

145 Sabuncu, a.g.e., s.122.

Daha sonra 1937'de yapılan değişiklik ile lâiklik 6 ilkedен biri olarak anayasaya girdi. Böylece devletin temel yapısı lâikleştirilmiş oldu.¹⁴⁶

Din özgürlüğü, belirli bir dini görüşü benimsemek, ona inanmak hakkı demek olan dinî inanç (vicdan) özgürlüğü ile bu inancın gerektirdiği ibadeti uygulayabilmek hakkını içerir. Bu ilke Türkiye'de başlangıçtan beri saygı gören ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında birbirine benzer kurallarla korunan bir haktır. 1982 anayasanın 24.maddesinde, herkesin vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğu belirtilerek bu alan mutlak bir güvenceye alınmıştır. Kişiler farklı dinî inanç ve dinsel görüşlere sahip olabilecekleri gibi dilerlerse hiçbir dinî inanca sahip olmama özgürlüğüne de doğal olarak sahiptirler. Bu husus yine aynı maddenin 3.fıkрасında kimse ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz: Dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz biçiminde ifade edilmektedir.¹⁴⁷

Devletin resmî bir dini olmaması ve çeşitli dinî inançlar ve görüşlerin karşısında tarafsız olması gereği, devletin belli bir dinin eğitimi ve öğretimini zorunlu kılmasına engeldir. Lâiklik, din özgürlüğünün egemen olduğu ve dinsel kuralların siyasal ve toplumsal yapıda kurucu nitelikte olmadığı bir düşüncedir. Böyle bir devlette yönetim din kurallarına göre değil, toplumsal gereksinmelerin bilimsel, akılcı değerlendirilmesine göre örgütlenir. Başka bir deyişle, lâiklik yalnızca bir devlet dininin olmaması ve devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılmasını değil, bunun ötesinde devletin ve kamusal, toplumsal yaşamın bir dinî inancın vesayeti altında bulunmamasını da gerektirir. Bu ilke her şeyden önce, devlet etkinliklerinin -yasaların ve diğer hukukî işlemlerin- din kurallarına uygun olma zорunda bulunmamaları anlamına gelir.¹⁴⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin omurgası veya sigortası gibi terimlerle önem derecesine atfen ifade edilen lâiklik kavramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişiyle arasındaki en önemli farkı dile getiren en temel dayanaklardan bi-

146 Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yay., 1982, s.482.

147 Sabuncu, a.g.e., s.121.

148 Sabuncu, a.g.e., s.127.

ridir. Başlangıcından bu tarafa hassasiyetle üzerinde durulan lâiklik konusu, gerek uygulama tarzı gerekse toplumun bilinç düzeyindeki farklılıklar nedeniyle her kesimde farklı algılanabilmiş ve bu da zamanla çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmalara son vermek için Anayasa mahkemesi 5 Temmuz 1989'da bir karar vermiştir. Buna göre; Lâiklik, Ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğünü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışını, uluslaşmayı, bağımsızlığı, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli kılan bir uygar yaşam biçimidir... Lâiklik, egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilgi bilişimine dayanan toplumsal bir atılım; siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Onurunu üstün tutarak bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset- vicdan ayrımını gerekli kılarak, vicdan ve dinsel inanç özgürlüğünü sağlayan ilkedir... Lâik düzende din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, gerçek saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Böylece siyasal yaşamın dayanağı bilim ve hukuk olur.¹⁴⁹

Türkiye'de bilimsel/akılcı düşüncenin günlük hayata aktarılmasında başvurulacak en önemli araç, hiç kuşkusuz, lâik hukuk düzeninin gerçekleştirilmesidir. Ulusal devletin kurulma sürecinde gerçekleştirilen hukuk devrimi, seçilmiş olan lâik devlet ve toplum düzeninin dayanaklarını sağlamca kurabilmek amacına yöneliktir. Çağdaş yasaların kabulü ile çeşitli toplumsal ilişkilerin oluşumu ve sorunların çözümünde dinsel nitelikli kuralların yerine lâik karakterli hükümlerin getirilmesi, Türk ulusunun çağdaş uygarlık anlayışı doğrultusunda geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bugün bu yolda nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu başka hiçbir ülkede ulaşılmamış olan, geri dönülmesi mümkün olmayan aşamalara varmış olması,¹⁵⁰ her türlü övgüyü hak eden bir gelişme olarak anlaşılmalıdır.

Lâikliğin Türkiye Cumhuriyeti varlığı ve geleceği bakımından taşıdığı önemden dolayı bu dayanağın anayasa ve yasalarda korunması yoluna gidilmiştir.

149 Sabuncu, a.g.e., s.118-119.

150 Sabuncu, a.g.e., s.129.

Çağdaş olma, toplum ve devlet yaşamını akıla, bilime dayatma, ancak ve ancak lâiklik ilkesinin eğitimde, siyasette devlet ve toplum yönetiminde ve örgütlenmelerinde eksiksiz uygulanmasıyla gerçekleşir. Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet yönetiminin başlıca nitelikleri lâik ve ulusal oluşudur. Bir çok yenilik lâik bir toplum yaratmak amacıyla yapılmış, öbürleri ise böyle bir ilkenin benimsenmesiyle yürürlüğe konma olanağı bulmuştur.¹⁵¹

Türkiye Cumhuriyeti'nde lâikliğin gerçekleştirilmesi yolundaki çabalar, Türk toplumuna, onu açık toplum olmaya yöneltecek düşüncelerin daha geniş çapta girmesini sağlamıştır. Bu nedenle açık Türk toplumunun, çoğulcu düzeni, anayasal yönetimi tam anlamıyla gerçekleştirecek görüş ve davranışların güçlenmesine olanak sağlamış; yayılma eğilimindeki kurum ve düşün akımlarına karşı koyabilecek ortam yaratılmıştır. Böylece cumhuriyet çağdaş demokratik toplumun kurulması ve yaşaması için ön koşul olan akılcı ve insancıl düşün sistemini Türk toplumuna getirmiştir.¹⁵²

Cumhuriyetin dayanakları olarak adlandırılan bu unsurlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, açık veya örtülü, resmi bir ideolojisi olarak düşünülmemelidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti "... *demokratik... bir hukuk devletidir*".¹⁵³ Şu anki yürürlükteki anayasanın ikinci maddesine göre *Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir devlet* olarak tanımlanmakta. Tabii ki burada kastedilen ya da referans alınan demokrasi, kurum ve kuralları uzun bir tarihsel gelişmenin ürünü olarak Batı Avrupa'da biçimlenmiş olan Klasik Demokrasi Modelidir. Bu demokrasi modeli farklı ülkelerde farklı şekillerde gelişmiş olmakla beraber vazgeçilmez bazı temel ilkeleri vardır. Öyle ki bir ülkenin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için bu ilkelerden uzaklaşmaması gerekir. Bunların en önemlileri ise; Siyasal iktidarı kullanacak organların halk tarafından serbest seçimlerle belirlenmesi, farklı siyasal görüşler arasında siyasal iktidar yarışını eşit koşullarda

151 Kili, a.g.m., s.17.

152 Kili, a.g.m., s.18.

153 Zeki Hafızoğulları, *Türkiye Cumhuriyetinin Fikri Temelleri*, s.95.

yürütmenin mümkün olması ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olması gereği gösterilebilir.¹⁵⁴

Klasik demokrasi çoğunluk ilkesine göre işler. Seçimlerde çoğunluğu sağlayan siyasal görüş veya partiler belli bir süre için temsilcileri yoluyla ülkeyi yönetme yetkisini elde ederler. Ancak çoğunluğun ülkeyi yönetme hakkını bir süre için elde etmiş olması, ona her istediğini yapma olanağını vermez. Azınlıkta kalan kişiler ve kuruluşlar, yöneten çoğunluğu eleştirmek ve kendi seçeneklerini açıkça savunmak hakkına sahiptirler. Azınlıkta bir gün çoğunluk haline gelebilmesinin yollarının açık olması gerekir.¹⁵⁵

Demokratik bir sistemde siyasal iktidar kaynağını düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle ortaya çıkan halk iradesinde bulmak zorundadır. O halde seçme ve seçilme hakkı ile serbest seçimler demokratik bir devletin vazgeçilmez ön koşullarıdır. Serbestçe siyasal faaliyette bulunma hakkı, demokratik sistemlerin temelini oluşturur. Bu kişilerin farklı görüşler çerçevesinde siyasal kararları etkileme konusunda özgür olmalarını gerektirir. Demokratik devlet düzeni siyasal katılma kanallarını kişilere açık tutmak zorundadır. Bu sistemde halkın rolü, yalnızca belli aralıklarla yapılan seçimlerde yöneticileri seçmekten ibaret değildir. Çoğulcu demokrasi, halkın siyasete etkin bir biçimde katılımını gerektirir. Bu da ancak siyasal partilerle mümkündür. Çünkü çağdaş demokraside seçmenlerin serbest tercihi-ne sunulan farklı program ve politikalar siyasal partiler tarafından oluşturulur. O halde çağımızda siyasal partilerden yoksun bir demokrasi düşünilmemektedir.¹⁵⁶

Hukuk Devleti ise; ülkesinde yaşayan kişilere hukuk güvenliği sağlayan, yöneticilerinin de hukuka bağlı oldukları devlet biçiminde tanımlanır. Hukuk devleti ya da hukukun üstünlüğü, bir devlette yürütülmekte olan normların evrensel nitelik kazanmış bazı değerlere uygunluğunu ve bunların uygulamada egemenliğini sağlayacak bir takım koşulların varlığını ge-

154 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yay., Ankara 2000. s.82.

155 Sabuncu, a.g.e., s.96-97.

156 Sabuncu, a.g.e., s.107.

rektirir. Bu açıdan bakıldığında Hukuk devleti siyasal yönü olan bir ideali yansıtır ve böyle bir devlette vatandaşların devlete boyun eğen uyruklar konumunda görülemeyecekleri anlamına gelir. Bu ise ülkeden ülkeye değişebilen farklı süreçler içinde gelişmiş olsalar ve farklı idealleri temsil etseler bile günümüzde demokrasi ile hukuk devletinin ayrılmaz bir birliktelik içinde olması sonucunu doğurur.¹⁵⁷

Bu demokratik ...hukuk devletinin dayandığı Atatürk Milliyetçiliği, Atatürk inkılapları ve ilkeleri, kurtuluş savaşı vererek siyasallaşan bir halkın var oluş sebebidir, Türk ulusunun vazgeçilmez, mutlak idealleridir. Kısacası, Türk halkını dün bir ulus olarak var eden, o ulusun bugününü kuran, yarınına yön veren temel pozitif değerlerdir.¹⁵⁸

D. Cumhuriyetin Gelişimi

Başlangıçta belirtildiği gibi Cumhuriyet, bir uygarlık projesi olarak düşünüldü. Türk ulusuna öyle sunuldu ve hedef olarak gösterildi. Bu amaç doğrultusunda birbiri ardı sıra gelen devrimci atılımlar sayesinde yeni kurulan devlet kısa bir süre içerisinde ulusal Cumhuriyete dönüştürüldü. Toplumun her kademesinde meydana gelen büyük değişiklikler çağdaş uygarlığı yakalamayı ve onu geçmeyi amaçladı, buna karşı çıkmaya heveslenen çevrelere ise adım atma izni verilmedi.¹⁵⁹ Uygarlık (medeniyet) dar ve geniş olmak üzere iki anlam içerir. Dar anlamda uygarlık bir toplumun maddî ve manevî bütün yaşama alanında yarattığı, ulaştığı değerlerin toplamıdır. Bu tanıma göre uygar olmayan toplum yok sayılır. Geniş anlamda uygarlık ise, maddî, manevî değerleri yaratan toplumun benzeri diğer topluluklarla birlikte oluşturduğu bir bütünü içerir. Çağdaşlaşma ise geniş anlamı ile düşünülen uygarlıklar belli bir zaman dilimi içinde dünya üzerinde hükümlerini sürdürürken, birbirinden etkilenir. Bu etkilenme sırasında bir uygarlık diğerlerinden üstün bir duruma gelebilir. O çağda sözü geçen uygarlık çağı temsil eder ve çağdaştır. O zaman dilimi içinde en ileri düzeyi

157 Sabuncu, a.g.e., s.73-74.

158 Hafizoğulları, a.g.e., s.95.

159 Anıl Çecen, *Ankara Çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Ankara 2002.s.21.

temsil ettiğinden çağdaş uygarlık, uygarlık kavramının en ileri biçimi anlamına gelir.¹⁶⁰ İşte bu tahlili iyi yapan cumhuriyetin kurucu kadrosu için uygarlık, Ulusun kurtuluşu ve yükselişinin koşulu olarak görüldü. Uygur olma kişi için de, ulus için de, üstün bir erdem olarak algılandı.¹⁶¹ Bu bağlamda Muasır medeniyetin kanunları ve vasıtaları benimsenerek, gelişmeye set çeken manilerin kaldırılması amaçlandı. Cumhuriyet, uygarlık ve ilerleme ile özdeşleştirilerek bir ulusun gelişebilmesi için mutlaka uygarlığa iştirak etmesi gerektiği¹⁶² düşüncesi devletin her kademesine yerleştirilmeye çalışıldı. Cumhuriyetin kurucu önderi Mustafa Kemal, "Dünyada her toplum varlığı, kıymeti, hürriyeti ve bağımsızlık hakkı ancak gösterdiği ve göstereceği uygar eserlerle orantılıdır. Uygur eser vücuda getirmek kabiliyetinden yoksun toplumlar, hürriyet ve bağımsızlıklarından soyunmaya mahkumdurlar. Medeniyetin yolunda yürümek ve başarılı olmak, hayatın şartıdır. Bu yol üzerinde ileriye değil geriye bakmak bilgisizliğini gösterenler, umumî medeniyetin coşkunu seli karşısında boğulmaya mahkumdurlar"¹⁶³ diyerek, Batı karşısında ezilmemek için onların seviyesine çıkmak şart görüldü.

Bundan dolayı yeni kurulan Cumhuriyete ana vizyon olarak net bir biçimde çağdaş uygarlık seçildi.¹⁶⁴ Uygarlık yolunda ilerlemek ve başarı kazanmak var olmanın şartı olarak algılandı. Çünkü yeni bir Cumhuriyet kurulmuş ve bunun kalkınarak uygar düzeye ulaşması ve bütün dünyaya çağdaş nitelikleriyle benimsetilmesi söz konusu idi. Kendi içine kapanmış, çağın yeniliklerinden, uygarlığın gereklerinden uzaklaşmış bir Türkiye şüphesiz ki çağdaş dünya ölçülerinde saygı göremez itibar kazanamazdı. Bu

160 Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, s.169-170.

161 Andrew Mango, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı ve Bugünkü Dünya" Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.s.479. Ayrıca bkz Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Uygarlık Anlayışı", Atatürk Konferansları (1999 Yılı Yürüğü), Ankara 2000.s.311-319; Atatürk'ün uygarlık konusundaki görüşlerine toplu olarak bkz, Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999 s.78-86.

162 ASD I-III, III, s.9.

163 Utkan Kocatürk, "Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma" Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991. s.668.

164 Erkan, a.g.e., s.56.

durumun analizi iyi yapılmış olmalı ki genç Cumhuriyete ana vizyon olarak çağdaş uygarlık seçildi.

Çağdaş uygarlık vizyonunun temeli ise bilim ve teknolojiye dayandırıldı. Bu nedenle ideolojilere itibar edilmedi, bilimin ve fennin yaratıcılığına dayalı bir akılcılık benimsendi.¹⁶⁵ Uygar toplumlar uygarlık niteliklerini her türlü dogmatik unsurdan sıyrılarak ancak bilim ve teknoloji kurallarını kendilerine rehber edinerek kazanmışlardı. Bilim ve Teknoloji rehber alınmadıkça hiçbir alanda ilerlemekten söz edilemezdi. Bu bakımdan ilim ve fennin dışında rehber aramak, kurucu kadro için gafletti, cehaletti, delâletti.

Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş uygarlığa erişmenin yolunu ve yöntemini bir konuşmasında şu şekilde açıklamıştı; “Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile alakasız yaşayamayız. Bilakis ileri, uygar bir toplum olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve Fen için kayıt şart yoktur.”¹⁶⁶

Görüldüğü gibi O, açıkça ilerleme ve gelişmenin, uygarlığa ulaşmanın yolunun bilim ve teknolojiden geçtiğini görmüş, kurduğu cumhuriyete temel vizyon olarak seçmiştir. Böylelikle Batı üstünlüğünü sağlayan bilim ve teknolojiyi kullanarak Batı’ya yaklaşmak ve uygar uluslarla uyum içinde, ilerleme yolunda yürümek mümkün olacaktır.¹⁶⁷

Cumhuriyetin temelinde yatan dünya görüşü, bilimsel düşünce ve bilimsel düşünceye dayalı teknoloji üreterek uygarlaşmayı esas almıştır. Bu görüş cumhuriyetin tüm alanlarını kapsamıştır. Devlet ve toplumu bilimsel yaklaşımlar üzerine oturtturarak ve toplum bireylerini bilimsel düşünce ile eğiterek, bilime dayalı politikalar ile cumhuriyetin gelişmesi ve sonsuza kadar yaşaması amaçlanmıştır.

165 Erkan, a.g.e., s.56-57.

166 ASD II, s.48.

167 Leven Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim yayınları, Ankara 2000. s.223.

Bu amaçla ekonomik gelişmeye önem verilerek daha cumhuriyetin başlarında 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplandı.¹⁶⁸ 1923'de Kongre ile başlayan Liberal politikalardan 1930'larda vazgeçildi. Çünkü 1930'larda tüm dünya genelinde bir ekonomik kriz yaşandı. Ayrıca bütün dünyada devlet aktiviteleri ön plâna çıkmaya başlamıştı. Rusya'da yeni ekonomik düzen plânlamayı başlattı. ABD'de yeni bir refah devleti anlayışı doğdu. Almanya'da otobanlar devlet eliyle yapılıyordu. Türkiye'de de 1930'larda başlayan gelişme eğilimi bir bakıma bu gelişmeye paraleldi. 1932'ye kadar devlet müdahalesini içeren bir dizi yasa ile devletin etkinliğinin arttığı bir dönem yaşandı. 1934'de Birinci Beş yıllık Sanayi Plânının uygulamaya girmesiyle devlet öncülüğünde sanayileşme plânlı biçimde gündeme geldi. Bu şekilde sanayileşmede büyük bir hamle yapıldı.¹⁶⁹ Ancak daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu kalkınma hamlesi sekteye uğradı. Türkiye savaşa katılmadı ancak ekonomik açıdan savaştan köklü biçimde etkilendi. Savaş her an hazır olunması ve savaş ekonomisinin uygulanması üretim ve millî gelirden köklü düşümlere neden oldu. Bu durumu düzeltmek amacıyla çeşitli vergi kanunları yürürlüğe girdi. 1946'da çok partili sisteme geçilmesi ile siyasî açıdan ülkede yeni bir dönem başladı.

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, Cumhuriyet rejimi altında demokrasiye geçiş hedeflenmişti. Yeni kurulan devlet ile rejiminin oturtulması, kurumlaştırılması girişimlerine rağmen devletin kurucusu, her gittiği yerde demokrasiyi savunmuş, her attığı adımda demokrasiye geçişin sinyallerini vermişti. Nitekim Cumhuriyet yönetimine geçişin sağlanmasından hemen sonra CHP içerisinde oluşan muhalefetin öncülüğünde 17 Kasım 1924'de Terakkiper Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kuruldu. Bu partinin kurucuları da devletin kurucu kadrosu içinde yer almalarına rağmen Cumhuriyetin kuruluş felsefesine zarar verebilecek gelişmeleri anlamak yolunda başarılı olamamaları nedeniyle ilk demokrasi denemesi

¹⁶⁸ Kongre ile ilgili bkz. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, TTK Yayını, Ankara 1989.

¹⁶⁹ Erkan, a.g.e., s.91-94.

hüsranla sonuçlandı ve yeni parti kısa bir süre sonra 3 Haziran 1925'de kapatılmak zorunda kaldı. Ancak bununla kalınmayarak 1930'lu yılların başında Türkiye'de ikinci kez demokrasiye geçiş için girişimde bulunuldu ve sonuçta 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.¹⁷⁰ Ancak bunda da beklenen başarı sağlanamayınca demokrasiye geçmeden önce Cumhuriyet rejiminin kalıcı bir kurumsallığa kavuşmasına öncelik verildi.¹⁷¹ Bu dönem bir bakıma Cumhuriyetin kuruluşunun tamamlandığı, demokrasiye geçiş için gerekli önkoşulların ve ortamın hazırlandığı bir dönem oldu. İkinci Dünya Savaşı gibi çok tehlikeli bir dönem atlattırarak devlet yıkılmayacak düzeyde güçlendirildi ve kurumsallaştırıldı. Siyasal düzen olarak topluma kök saldı ve Türk ulusunun yaşam biçimi halini aldı. Bundan sonra Cumhuriyet demokratik rejim ile tamamlanarak çağdaş bir yapı içinde, toplumdaki ilerleme ve gelişme eğilimlerine siyasal yaşam içinde şans verilecekti.¹⁷² Ve bu durum ikinci Dünya Savaşı sonrasına denk geldi. Savaşı demokratik yönetimi savunan ülkeler grubunun oluşturduğu cephenin kazanması ile bütün dünyada güçlü bir demokrasi rüzgarı esmeye başladı. Nitekim Türkiye'de bu rüzgarın etkisi altında kalınca o dönemin yönetimi demokrasiye geçiş için girişimde bulundu. CHP'den ayrılan ve uzaklaştırılanlardan oluşan bir gurubun öncülüğünde 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulması ve birkaç yıllık bir hazırlık döneminden sonra 14 Mayıs 1950 yılında yapılan milletvekili genel seçimleri sonucunda, Türk ulusu verdiği oyları ile iktidarı değiştirerek,¹⁷³ yeni bir aşamaya geçişi sağladı.

Demokrat Partinin iktidar olmasıyla birlikte 20 yıllık devletçi gelenek yerine, liberal eğilimleri olan yeni bir dönem başladı. Ülkede demokratik yönetime geçilmesi ile birlikte Cumhuriyetin temel dayanaklarından bazılarında tavizler, gevşemeler yaşandı. Örneğin Misak-ı Milli ile öngörülen

170 Cumhuriyetin ilk dönemindeki demokrasi denemeleri için bkz.Hüseyin Tosun "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 52, Mart 2002. s.209-211. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s. 42-69.

171 Çeçen, a.g.e., s.21.

172 Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet.*, s.333.

173 Tosun, a.g.m., 220.; *Türkiye Cumhuriyeti II*, s.546-547.

tam bağımsızlık anlayışından adım, adım uzaklaşma süreci başladı. 1947'deki Marshall Plânı çerçevesinde, Türkiye Batı ve ABD ile daha yoğun ilişkiye girdi. Kore Savaşı ve arkasından NATO üyeliği Türkiye'nin dışa açık politika üretmesine yol açtı. Dışa açık politika nedeniyle de, bir tarım ülkesi olan Türkiye, tarımsal ürünler ihraç etmeye ve bu nedenle tarıma dayalı sanayileşmeye yönelim başladı. Böylece özel girişimciliği öne çıkaran, tüketim malları sanayisi ağırlık kazandı. 1930'ların devlet eliyle sanayileşmesi, 1950'lerin özel girişimciliği teşvik etmesi, ülke sanayisinin kamu ve özel kesimin birlikte birbirini tamamlayarak bir gelişme sürecine girmesine fırsat verdi.¹⁷⁴ Batı ile yakınlaşma, bağımsızlık çizgisinin gerisine sürüklenmeye neden oldu¹⁷⁵ ve ülkede başlayan kargaşalıklar Türkiye'yi demokrasiyi askıya alma ve devlet eliyle yeniden kurma sürecinin yaşandığı dönemlere sürükledi.¹⁷⁶ Bu aşamada 1960'da yönetime müdahale edildi. Yeni bir anayasa yapılarak Cumhuriyetin gelişimine yeni bir ivme kazandırma amaçlandı. Cumhuriyetin uygarlık vizyonu doğrultusunda sonsuza kadar yaşaması amacıyla yapılmış olan 27 Mayıs devrimi, genel anlamda Cumhuriyetin yeniden ele alınmasını, aksayan yönlerinin giderilmesi ve toplumun özel koşullarına uygun çağdaş bir yönetimin kurulmasına ortam sağlamış oldu.¹⁷⁷ Böylece Cumhuriyetin yeniden tehlikeye düşmesini önlemek amacıyla çağın gereklerine uygun yeni bir anayasa ile yola koyuldu. Bu anayasa ile Cumhuriyetin rejim olarak üstünlüğü her türlü tartışmanın ve girişimin üzerinde anayasal düzeyde güvenceye kavuşturuldu. Ayrıca devletin yapısını ulusal, demokratik, lâik ve hukuksal ve toplumsal çizgiyi de belirleyerek Cumhuriyetçilik anlayışı kurumsallaştırdı.¹⁷⁸ Bu şekilde sağlanan yeni başlangıç ülkeyi bir süre rahatlattı. Ancak 1960'lı yılların sonunda öğrenci hareketleri başladı. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlüklerin sindirilmeden sağlıksız kullanımı 12 Mart 1971'de yeniden müdahaleyi gerektirdi. Bu müdahale çerçevesinde ordunun üst ka-

174 Erkan, a.g.e., s.91.

175 Çeçen, Atatürk ve Cumhuriyet, s.223-338.

176 Bkz. Tosun, a.g.m., s.222-234.

177 Çeçen, Atatürk ve Cumhuriyet, s.341.

178 Çeçen, Atatürk ve Cumhuriyet, s.344.

demesi tarafından verilen bir muhtıra ile parlamento ve hükûmetin anayasal görevlerini yerine getirmesini, anayasal reformları yapmasını, bunun için partiler üstü güçlü bir hükûmetin kurulmasını istedi.¹⁷⁹ Muhtıra doğrultusunda yapılan anayasa değişiklikleri ve bazı girişimlerden sonra geçilen demokrasi de ancak on yıl dayanabildi. Bu dönemde çarpışan ideolojiler toplumda can güvenliğini ortadan kaldırdı. Yok olan politik istikrar ekonomide de istikrarsızlığa yol açtı ve enflasyonda patlama yaşandı.¹⁸⁰ Politik sürecin kaba kuvvet içermesi üzerine Cumhuriyeti koruma ve kollama gerekçesiyle 12 Eylül 1980'de yönetime yeniden el konulmak zorunda kalındı.

1980'den itibaren bütün dünyada gerçekleşen bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin etkisi Türkiye'ye de yansdı. Bunun sonucu olarak 24 Ocak Ekonomik Önlemleri alındı. Bu sayede dışa açılma ve ihracatın sürüklediği bir sanayileşme modeline geçiş sağlandı. Bu durum 1990'lı yıllar boyunca devam etti. Cumhuriyet kurulurken özel önem atfedilen dayanaklarına daha sonraki dönemlerdeki siyasal yönetimlerce önem verilmesi, hatta bazı tavizler verilmesi cumhuriyeti onar yıllık dönemlerde çıkmaza sürükledi. Bu nedenle Cumhuriyetin gelişme süreci kuruluş döneminin gerisinde kalarak ağır ilerledi.¹⁸¹ Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki muasırlaşma çalışmaları kendi dönemi içinde değerlendirildiğinde oldukça başarılıdır. Çünkü uygarlık yolunda bilim ve teknolojinin evrimi ise uygarlığın evrimi demektir. Bu nedenle oluşturulan Cumhuriyet projesi çağdaş uygarlık yönünde doğru rotada tutarlı ve yeterliydi. Ancak aynı tutarlılık Cumhuriyetin tüm tarihsel gelişme sürecinde devam ettirilemedi. Çünkü Cumhuriyetin kuruluş yıllarından sonra kendisinden başarı beklenen çevreler Cumhuriyeti kuran kadronun gerisinde kaldılar. Bu süreçte onlar, bilim ve teknolojiyi değil, belli inanç sistemlerini, ideolojileri ve sloganları rehber edindiler. Bunun sonucu olarak yapılan işlerde süreklilik

179 Bu noktaya gelişi hazırlayan iç ve dış olaylarla ilgili olarak bkz. İsmail Cem, 12 Mart , C.II, Cem yayınevi, İstanbul 1977. s.11-137.

180 Erkan, a.g.e., s.99.

181 Çeçen, a.g.e., s.25

sağlanamadı. Çözüm yerine kişiselleşmiş değer yargıları ve sloganlarla toplum yönetildi ve popülizm yapıldı. Sonuçta kişiselleştirilmiş yaklaşımlar ancak geçici ve keyfilik içeren günlük çözümler üretmeye yetti. Bilimsel ilkeler yöntemler ve buradan kaynaklanan kurallaşma ve sistemleşme gecikti. Sistemleşmenin olgunlaşmadığı ortamda, kişiselleşmiş yaklaşımlar, bir öncekinin yaptığını yıkarak her şeye sıfırdan başladı. Toplumda çıkar grupları ve bunlara dayalı politik yönlendirme bilime dayalı yönlendirmenin önüne geçti. Her ne kadar 1930'ların devletçiliği, 1950'lerin özel girişimciliği ve altyapıya yönelmesi, 1960-80'li yılların sanayileşmesi ve 1980'li yılların dışa açılımı gibi politikalar kendi başına doğru tercihler gibi görünüyorsa da bu tercihlerin temelindeki ekonomik, teknolojik, politik, sosyal ve kültürel sistemleşme yetersiz ve çarpık gelişti.¹⁸² Bunun sonucunda gelinen ve 25 yıllık yüksek enflasyon toplumda sosyal dengeleri bozdu. Yoksulluk kirilenme had safhaya ulaştı ve 100 yıl önceye ait sorunlar tartışılıyor olunmaktan bir türlü vazgeçilemedi. Oysa bugünün dünyasında bunlar çoktan gerilerde bırakılmalıydı. Çünkü günümüzde çağdaş uygarlık, bilgi toplumu ve bilgi çağı uygarlığı olarak tanımlanmakta. Bilgi Çağı ise; bilgi teknolojilerini ve bilgi ekonomisini ön plâna çıkarmış durumda. Buna göre ekonomik gelişmede küresel rekabet ve ekonomide rekabet avantaj yaratmak; kalite ve hıza yönelmek, tüketici isteklerine cevap vermek, bu amaçla daha organize bir toplum olmak gerekmektedir.¹⁸³

E. Küreselleşen Dünya ve Türkiye Cumhuriyeti

20. Yüzyılım son on yılına girilirken dünya, tarihin en hızlı değişimini yaşamaya başladı. Bu değişimin eksenini ise, Doğu Bloku'nun dağılışı oluşturdu. 1980'li yılların sonunda Doğu Bloku'nda başlayan sarsıntı bir 10 yıl kadar sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlandı. Yüzyılım başında, büyük savaşlar sonrasındaki dengeler üzerine kurulmuş olan iki

182 Erkan, a.g.e., s.138.

183 Erkan, a.g.e., s.39.

kutuplu dünyanın bu şekilde hızla ortadan kalkması toplumlar arasında bir güvensizlik bunalımına sebep oldu. Eski dünya düzeninin yıkılmasıyla birlikte dünya, nereye varacağı belli olmayan bir belirsizlik yumağı halini aldı. Bu durum aynı zamanda dünya genelinde bir küreselleşme olgusunu da beraberinde getirdi. Bu gelişmenin 21.yüzyıla damgasını vuracağı konusunda herkes hemfikir olmakla beraber, küreselleşmenin ne olduğu henüz tüm açıklığı ile insanlar arasında anlaşılmadığı gibi, kavram üzerinde ortak bir tanıma da henüz varılamadı. Kimileri daha iyimser bir yaklaşımla onu pek çok problemin çözümü için yeni bir kurtuluş reçetesi, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtar gibi görürken,¹⁸⁴ bunun karşısında duranlar ise daha kötümser yaklaşarak kötülüğün yeni adı ve sömürünün yeni aracı¹⁸⁵ olarak tanıttı. Bu tür yaklaşımlar elbette kafalarda bir çok karışıklığa sebep oldu. Bugün gelinen noktada küreselleşme hemen herkesin itirazsız varlığına inandığı bir olgu olmakla beraber, dayanak ve kabullerine biraz daha yakından bakıldığında, sorgulanması gereken bir çok hususunun da olduğu gözden uzak tutulmalı.

Henüz üzerinde herkesin anlaştığı ortak bir tarifi olmamakla birlikte Sosyolojik açıdan kabul gören bir tanıma göre küreselleşme; mahallî kültürlerin ve geleneksel sosyal bağların çözüldüğü, millî devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, guruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşp yaygınlaştığı, üretim ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyselliğin geçerli olduğu, geleneksel sosyal kurumların fonksiyonlarını yitirdiği, dayanışmanın azaldığı, değer sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç olarak tanımlanmakta. Küreselleşme hem bir gerçekliğin tespiti, hem hegemonyaya dayalı bir güç iddiası, hem mevcut sistemin işleyişinden esas payı alanların de-

184 Küreselleşmenin sömürü aracı olduğu görüşleri ile ilgili olarak bkz. Işık Kansu (Hazırlayan), *Emperyalizmin Yeni Masaft Küreselleşme*, Güldiken yayınları, Ankara 1999.

185 Rafet Altınok, "Küreselleşme Sürecinde Atatürkçülüğün Önemi" *Atatürk Haftası Armağamı*, GENKUR Başkanlığı yayını, Ankara 1999.

ğer ve ölçülerini evrenselleştirmek anlamında spekülâtif bir iddia, hem de bir baskı aracı¹⁸⁶ olarak yorumlanmakta.

Bugün yaşanan gelişmelere bakılarak 21.yüzyılın dünyasının, varlıklı ve yoksul ülkeler olarak birbirlerinden daha da uzaklaşan iki parçaya ayrılacağı ve varlıklılar arasındaki yaklaşım, bütünleşme ve işbirliği şeklinde kendini gösterirken, yoksul ülkelerin daha da yoksullaşmasının kitlesel açlık tehlikesini de beraberinde getirebileceği kaygısı yayılmış durumda. Ayrıca küreselleşmenin, ideolojik ve siyasî açıdan da ulusal devlet kuramını çökertmeyi amaç edindiği görülmekte. Dünyada malların serbest dolaşımının büyük devletler üzerinden sağlanmasının zorluğu nedeniyle ulus devletler hedef alınmış durumda.¹⁸⁷

Bu bağlamda doğduğu yüzyılda özgürlükçü ve modernleşmeci bir içeriği olduğu düşünülen ulusçuluğun, günümüz koşullarında tutucu kaldığı saptaması yapılarak, özgürleşme ve modernleşme sürecinin daha ileri aşamalara götürülebilmesi için ulus-üstü yapılanmaları hedefleyen yeni siyasî akımların güç kazanması gerektiği ileri sürülmekte. Buna gerekçe olarak ta günümüzde artık "endüstriyel toplum" aşamasından "bilgi ve iletişim toplumu" aşamasına geçildiği gösterilmekte. Ulus-devletin geçmişte bazı ekonomik ve toplumsal şartların sonucu olarak ortaya çıktığı, ancak günümüzdeki teknolojik gelişmelerin tahrik ettiği evrenselleşme süreci karşısında yetersiz kaldığı iddia edilerek, bu yapının yerini daha evrensel ölçekli olan bir başkasına bırakmasının doğal olacağı ileri sürülmekte, buna en güzel örnek olarak da Avrupa Birliği gösterilmektedir. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'yla siyasî bütünleşme hedefini belirginleştiren Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel dayanaklarından biri olan ulusal egemenlik ilkesini ortadan kaldırabileceği ve yerine ulusal-üstü ölçekte yeni bir meşruiyet ilkesi getirebilecek bir yapılanma olarak görülebileceği savma katılanlar olduğu gibi, bu görüşe karşı çıkan-

186 Kadir Koçdemir, "Küreselleşme" Kök Araştırmaları, Sayı: 1, kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayını, Ankara 1999. S.5. Küreselleşmenin Türkiye'de yorumlanışına ilişkin bkz. Basım Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2000. s.1-3.

187 Hüseyin Tosun, "Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış İlkesinin 21.yüzyıldaki Evrensel Yorumu" Atatürk 4.Uluslararası Kongresi, C.I, AAM Yayını, Ankara 2000. s.114.

larda çoğunlukta¹⁸⁸ Ancak şu da gözden uzak tutulmamalıdır. AB bir siyasî bütünleşme gerçekleştirmiş olsa bile, bünyesine aldığı ulus-devletlerin toplamı kadar bir büyüklüğe ulaşan yeni bir ulus-devletten başka bir şey olmayacaktır. Ancak AB bünyesinde bir siyasî bütünleşmenin ulusalüstü düzeyde yeni bir meşruiyet odağı yaratma potansiyeli hemen hemen hiçtir. Ayrıca AB’de “yabancı” sözcüğü ağırlık kazanmakta, bu da büyük çoğunluğu üçüncü dünya ülkelerinden gelen göçmenleri ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Ulusçuluktan daha aşırı bir anlayış olan yabancı düşmanlığı AB ülkelerinde giderek güçlenmektedir. Dolayısıyla AB yapılanmasıyla ulus-devlet yapılanmasının aşılabileceğini düşünmek doğru bir yaklaşım olmasa gerek.¹⁸⁹

Bununla birlikte, Türkiye Devleti, özüne zarar vermeden, yeni düşünceleri ve uygulamaları bünyesinde barındıracak bir biçimde tasarlanmış olduğundan, çağın, fırtınalarının yıkıcı etkilerinden kendisini kurtarmayı, dolayısıyla sonsuza kadar yaşama şansını elde etmeyi başarmış durumdadır. Bugün, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, uygar diğer uluslar gibi, özünde az veya çok Tabii hukuk düşüncesinden kaynaklanan bir ulus-devleti olması; başka uluslarla, eşit koşullar altında, karşılıklılık esasına dayalı olarak uluslar arası örgütler oluşturmasına, ulusal toplumun, ulusal hukukun ve ulusal ekonominin dünyanın ileri diğer ulusal toplumları, hukukları ve ekonomileri ile bütünleşmesine, öte yandan bu çağın çok tartışmalı sloganı küreselleşmeye engel bir yanı yoktur. Bugün Avrupa devletleri ulus-devleti olma niteliklerini bozmadan, günün icabı olarak ortaya çıkan yeni oluşumlar içerisinde nasıl yer alabiliyorlarsa, aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’de, bir ulus-devleti olarak dünyanın yeni oluşumları içerisinde yer alabilir. Ulus-devlet olmak niteliği nasıl onlara engel değilse, kuşkusuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini imzalayan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletine de engel değildir.¹⁹⁰

188 Erözden, a.g.e., s.127-128.:Küreselleşme ulus-devlet etkileşimi bağlamında Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinin yorumlanması için bkz.Doğu-Batı Bin Yılın Muhasebesi, Sayı: 10, Şubat, Mart, Nisan 2000. s.113-137.

189 Erözden, a.g.e., s.127-129.

190 Hafızoğulları, Türkiye Cumhuriyetinin Felsefi Temelleri, s.196.

Daha önceleri güç üzerine kurulmuş olan emperyalizmin 21.yüzyılda teknolojik gelişmeye dayanacağı belirmiş bulunmakta. Bundan sonraki savaşların devletleri toptan yok etmeye değil onları ekonomik ve sosyal açıdan yıpratmaya ve egemenlik altına almaya yöneldiği de dünyanın çeşitli bölgelerindeki uygulamalarla iyice kesinlik kazanmış durumda. Gelişmekte olan ülkelerin daha da yoksullaşması bölgesel dengesizlikleri ve gelir adaletsizliğini alabildiğince yoğunlaştırmakta, devlet-millet bağı her geçen gün daha da gevşemekte, buna paralel olarak da etnik ve mezhep çatışmalarının doğuşu hızlanmakta ve bu bağlamda ülke bütünlüğünün korunması güçleşmekte. Daha şimdiden dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen çatışmalara ve çelişkilere bakıldığında dünya barışının çok nazik dengeler üzerinde olduğu açıkça görülmekte.¹⁹¹

Küreselleşmeyi, özellikle bir cephesini ele alarak karşında durmak ya da taraftar olmak yerine bütün boyutları ile iyi analiz etmek gerekmektedir. Gelişmek, ilerlemek, dünya ile bütünleşmek gibi doğru, meşru ve güzel hedefler uğruna yanlış adımlar atarak yanıltıcı, sahte değerlere kapılmak bu yüzden bağımsızlığa dayanışmaya karşı çıkmak, fiilen ulus ve devlet tasfiyeciliği yapmak, veya tam tersine bağımsızlık ulusallık, toplumsal adalet ve dayanışma gibi son derece doğru, isabetli ve güzel ilkeler, hedefler adına yanlış tavırlar olarak bu kez gelişmeye, yenileşmeye direnmek, karşı çıkmak ta aynı derece yanlış olabilir. Öyle ise küreselleşmeyi hangi alanda olursa olsun ekonomiden sanata, bilimden iletişime her hangi bir çalışmada, üretimde, dünya çapında geçerliliği, ağırlığı, öncülüğü olan normların, ölçütlerin dikkate alınması veya etkili hale gelmesi, benimsenmesi, dünyaya açılarak ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması ve evrenselleşmeyle bağdaştırılması, insanlık idealinde birleşmesi¹⁹² olarak anlamak ya da bu uğurda çaba göstermek gerekmektedir.

Küreselleşme döneminde artık yeryüzünde tüm insanlık ve insan olmanın gerektirdiği küresel değerler ve yapılar geçerlilik kazanıyor. Bunlar insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi gi-

191 Tosun, a.g.m., s.114.

192 Altınok, a.g.m.

bi. Bugün dünya bilgi uygarlığı yolunda hızla yol almakta. Doğal olarak dñn sermayeyi ve gücü, bugün ise artık bilgiyi kontrol eden, dünyayı kontrol eder konumdadır. Ancak bu anlamdaki bir emperyalizm ile mücadele etmenin yolu yine küreselleşmeden geçiyor. Çünkü günümüzde yeni çağdaş uygarlık bilgi çağı uygarlığıdır. Bilgi çağında yeniden şekillenen toplum bilgi toplumdur. Bugün bilginin bilimsel olarak sürekli üretilmesi yenilikleri de sürekli duruma getirdi. Sürekli teknolojik yenilik, üretimde verimlilik devrimini yarattı. Bu verimlilik artışı rekabet avantajları yarattı. Bunun da etkisiyle Bilgi teknolojileri üretimden tüketime, evden işyerine büroya kadar her yere yoğun olarak girmiş durumda. Üretim alanında sağlanan bu gelişme, ulusal sınırlar içinde daha çok ulusal girdi ile ulusal pazarlar için üretim yapma geleneğini yeterli görmeyerek küresel pazarlara yönelimi gerektirdi. Bu şekilde üretim ve tüketim küreselleşti. Bugün sürekli üretilen bilgi, kendi kendini sürekli olarak yenileyen sınırsız bir üretim unsuru halini aldı. Çünkü bilgi tüm insanlara daha çok seçenek sunuyor. İnsanın gelecekteki amaçlarına ve kendini gerçekleştirmesine ve kısaca özgürlüğe hizmet ediyor. Toplumsal yapılarıdaki hiyerarşiyi kaldırıyor. Eşitliğe ve katılıma hizmet ediyor. Bu özelliklere sahip bilgi toplumu yaratılması için bilginin üretilmesine yönelik kurumlar önem kazanmış durumda. Bunların başında ise eğitim kurumları, üniversiteler ve araştırma merkezleri bilgi toplumu yaratılmasında temel unsurlar olarak ön plâna çıkmış durumda. Çünkü bilgi toplumunun taşıyıcı gücünü uzman kişiler oluşturmaktadır.¹⁹³

Bilgi toplumunda her şey yeniden şekilleniyor. Yeni bir dünya ve yeni bir toplum, yeni bir insan ve yeni bir dünya görüşü geliyor. Bu süreç bir çok ülkede baş döndürücü bir hızla ilerliyor. Türkiye bu sürecin dışında kalmamalı. Tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye de bilginin üretilmesi, işlenmesi, değerlendirilmesi, dağıtımı ve hatta kontrolü için gerekli önlemleri almalı. Stratejik bilgi teknolojilerini üretmeye öncelik vererek, Türk toplumunu bilgi toplumuna dönüştürecek bilişim altyapısını oluşturmaya yönelerek, ulusal bilgi ağı altyapıları ile küresel bilgi ağı altyapıları

---

193 Erkan, a.g.e., s.146.

oluşturma gayretlerini hızlandırmalı. Çünkü ulusal bilgi ağ altyapısı genelde tüm okulları, araştırma kurumlarını, üniversiteleri, kütüphaneleri, iş dünyasını, kamu yönetimini, sağlık hizmetlerini evlere ve halka yönelik bilgi ve iletişim sistemini kapsıyor. Öyle ise Türkiye Cumhuriyeti olarak bilgi çağına dünya görüşü iyi analiz edilmeli, bu analiz doğrultusunda eğiticileri, yöneticileri ve girişimcileri yetiştirmeli. Bilgi çağının yönetim sistemi çerçevesinde hiyerarşinin en aza indirildiği bir ekip çalışması anlayışı geliştirilmeli. Bilgi çağının ekonomik sistemi olarak yenilikçi piyasa ekonomisinin tüm unsurları sağlanmalı, Bilgi çağının politik sistemi olan katılımcı demokrasi tüm katmanlarıyla topluma yerleştirilmeli. Bilgi çağının sosyal sistemi olan işbirliğine dayalı sosyal yapılanmaya, sosyal sorumluluğa ve sosyal dayanışma davranışları geliştirilmeli ve bilgi çağının kültürel sisteminin özünü oluşturan farklı kültür ve değerlere yeterli derecede hoşgörü ve adil davranış yaklaşımları geliştirmeye yönelik yenilikleri iyi kavrayarak bunu yaşadığı sisteme entegre edebilmeyi Türk ulusu başarır- sa Cumhuriyetini uygarlıkla özdeşleştirme başarısını göstermiş olur.¹⁹⁴

Türk ulusunun bu gerçeği iyi kavrayarak küresel düşünceye yönelmesi gerekiyor. Küresel düşünmek, dış dünyaya açılmak ve açık toplum olmak demektir. Küreselleşmenin getirdiği zenginlikleri ya da olumsuzlukları topluma daha yaygın olarak aktarmak için, küreselleşme sürecinin işleyiş, içerik ve mantığının topluma iyice tanıtılması gerekmektedir.¹⁹⁵ Bu yapılmalı ki küreselleşmenin olumsuzlukları karşısında uluşa gerekli tedbirler alınabilsin. Türk toplumu bu olguya çok yabancı değildir. Zira yüzyılın başında zorlu bir savaş sonrasında eskisinden farklı, tamamen çağın değerleriyle birebir örtüşen yeni bir devlet kurmuş, kısa bir sürede çağdaşlaşarak medenî dünyadaki yerini almış ve bu sayede süreklilik de kazanmıştı. Bugün aynı şeyi yapmak çok zor olmasa gerek. Çünkü Türk ulusu yeniliklere hep açıktır. Atatürk'ün izinde giden Türk ulusu, çağdaş uygarlık düzeyine erişerek, günümüz dünyasının içine onurlu bir ulus olarak girecek ve uygarlık yolunda ortaya çıkacak tüm yeniliklere açık bir yolda ilerleyerek,

194 Erkan, a.g.e., s.150.

195 Erkan, a.g.e., s.203-204.

daha mutlu ve özgür bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunacaktır. Bu uğurda demokrasi ve insan hakları Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması için sahip çıkılacak kavramlar olacaktır.¹⁹⁶ Bundan dolayıdır ki küreselleşen dünyada Türkiye Cumhuriyeti çağdaş bir ulus-devlet olarak yoluna devam edecektir.

Sonuç

Türk ulusu Cumhuriyete çok kolay bir şekilde ulaşmadı. Bunun için çok ağır bir bedel ödemek durumunda kaldı. Üç kıtaya hakim bir imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanan bir bedeli ödedikten sonra somut olarak Cumhuriyete ulaştı. O dönemde dünyada Cumhuriyetle yönetilen ülkelerin sayısı da artmış bulunmakta idi. Özellikle Avrupa'da savaş sonrasında bir çok ülke Cumhuriyet rejimini kabul ettiler. Türkiye'de bu Cumhuriyetler gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir Cumhuriyeti olarak kuruldu. Ancak bu dönemde Avrupa'da kurulan Cumhuriyetler ile Türkiye arasında çok anlamlı bir fark vardır. Bu ülkeler Birinci Dünya Savaşı'nın yenikleri olarak Cumhuriyete eziklik duygusu içinde geçtiler. Örneğin bu Cumhuriyetlerin en önemlisini oluşturan Almanya aşağılanmanın da verdiği darbelerle 10 yıl kadar sonra Nasyonel Sosyalizme tutunmak zorunda kaldı. Avusturya ve Macaristan da benzeri akıbetlerle karşılaştı. Oysa Türkiye Cumhuriyeti bir savaş yenilgisinden doğmadı. Savaş yenilgisini fiilen tersine çevirmek için ortaya çıktı ve bu anlamda hiçbir ulusal eziklik duygusundan Cumhuriyet yönetimine geçti.¹⁹⁷Bu oluşum elbette bin yıllık bir devlet geleneğinin üzerine kuruldu. Dışarıdan bir dayatma ile değil tamamen Türk ulusunun özgür seçiminin sonucu olarak Cumhuriyet yönetimi benimsendi.

Cumhuriyet yönetimine geçiş, sadece yönetim sisteminin değiştirilmesi değil top yekun bir yenileşme/uygarlaşma projesi olarak tasarlandı. Bu

¹⁹⁶ Çeçen, Ankara Çalışmaları, s.78.

¹⁹⁷ Bkz. Bülent Tanör, "Türkiye'de Cumhuriyete Geçiş Sürecinin Dinamikleri" 9-10-11 Ekim 1998 Tarihlerinde CHP ile TÜSES, TESAV ve FRIEDRICH Ebert Vakıflarınca ortaklaşa düzenlenen "Cumhuriyet Demokrasi Laiklik" panelinde sunulan bildiri.

yüzden Cumhuriyetin uluslar arası literatürdeki tanınımının yanında Türkiye'ye özgü bir anlaşılma biçimi vardır. Bu durum dünyada yalnızca iki ülke için söz konusudur. Bunlardan biri Türkiye, diğeri ise Fransa'dır. Bugün dünyada bir çok Cumhuriyet bulunmakta. Bu iki ülkenin dışında Cumhuriyete bu kadar büyük bir rağbet, büyük bir prestij, büyük bir tarihsel önem yüklenilmedi. Türkiye'de Cumhuriyet kavramına kendine özgü tarihsel bir misyon, bir anlam yüklendi. O yüzden Cumhuriyetin varlığı tehlikeye düştüğü zamanlarda demokrasiye hemen ara verildi.¹⁹⁸

Cumhuriyet yönetimi kurulurken dayanakları çağın gerekleri ölçüsünde iyi tespit edildi. Bu yapılırken ortaya teorileştirilip kalıplaşmış bir öğreti (doktrin) yada ideoloji konulmadı. Şüphesiz bir dünya görüşüne ve felsefi değere dayandı. Ama bunlar totaliter rejimlerdeki gibi tek doğru olarak görülmedi. Tamamen insanlığın gelişimi sonucu ulaşılan son uygarlık değerleriyle örüldü.

Akıl ve bilim ana pusula, hedef ise muasır medeniyetin üstü olarak tespit edildi. Bu ana eksen üzerinde tarih sahnesine çıkan Cumhuriyet bugün 80 yılı geride bırakmış durumda. Bu süreçte oldukça büyük engeller ve zorluklar çıkmışsa da Türk ulusu Cumhuriyeti demokrasi ile taçlandırma yolunda hayli yol almış durumda. Ancak bu hiçbir zaman yeterli görülmemeli. Çünkü dünya eskiye oranla çok hızlı bir şekilde ilerliyor. Aynı hızı Türkiye'nin de yakalayabilmesi için Cumhuriyetin temel dayanaklarını ve ilkelerini gözden geçirmek, çağın değerlerine göre eksik kalan yönleri var ise bunları tamamlamak, eskiyen unsurları var ise bunların yerine Cumhuriyetin ilk döneminde olduğu gibi yenilerini koyarak yola devam etmek gerçek Atatürkçülerin ve dolayısıyla Cumhuriyetçilerin görevi olsa gerek. Zira Türk ulusu, Cumhuriyetinin sonsuza dek var olması, devam etmesi için bunu mutlaka yapmalıdır.

¹⁹⁸ Bkz. Tanör, aynı bildiri.